

Vilniaus universitetas
TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR POLITIKOS MOKSLŲ INSTITUTAS

TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR DIPLOMATIJOS MAGISTRO PROGRAMA

SIGITA VEGYTĖ

II kurso studentė

**FEMINIZMAS MILITARIZACIJOS SĄLYGOMIS:
ARMĖNIJOS ATVEJO ANALIZĖ**

MAGISTRO DARBAS

Darbo vadovė: prof. dr. Dovilė Jakniūnaitė

Vilnius, 2024

MAGISTRO DARBO PRIEŠLAPIS

Magistro darbo vadovės išvados dėl darbo gynimo:

.....
.....
.....

.....
(data)

.....
(v., pavardė)

.....
(parašas)

Magistro darbas įteiktas gynimo komisijai:

.....
(data)

.....
(Gynimo komisijos sekretoriaus/ės parašas)

Magistro darbo recenzentas/ė:

.....
(v., pavardė)

Magistro darbų gynimo komisijos įvertinimas:

.....

Komisijos pirmininkas/ė:

Komisijos nariai:

PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

Patvirtinu, kad įteikiamas darbas *Feminizmas militarizacijos sąlygomis: Armėnijos atvejo analizė* yra:

1. Atliktas mano pačios ir nėra pateiktas kitam kursui šiame ar ankstesniuose semestruose;
2. Nebuvo naudotas kitame Institute/Universitete Lietuvoje ir užsienyje;
3. Nenaudoja šaltinių, kurie nėra nurodyti darbe, ir pateikia visą panaudotos literatūros sąrašą.

Vardas, pavardė

(parašas)

BIBLIOGRAFINIO APRAŠO LAPAS

Vegyė S. *Feminizmas militarizacijos sąlygomis: Armėnijos atvejo analizė*: Tarptautinių santykių ir diplomatijos magistro darbas / VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas; darbo vadovė prof. dr. D. Jakniūnaitė. – V., 2024.—62 p.

Reikšminiai žodžiai: Armėnija, militarizacija, patriarchaliniai galios santykiai, liberalus feminizmas, antimilitarizmas, Kalnų Karabacho konfliktas, Armėnijos moterys, lytis, moterų NVO

Šiame darbe yra analizuojamas feminizmas militarizacijos sąlygomis Armėnijoje. Siekiama iširti, kokią įtaką feministinius moterų judėjimams turi militarizacija ir konfliktas, kurie neproporcingai paveikia moteris. Taip pat – kokios jų galimybės įsitraukti į saugumo klausimus taip, kad sudarytų alternatyvą dominuojančiam militaristiniam naratyvui. Teorinis pagrindas yra konstruojamas iš literatūroje vyraujančių akademinų diskusijų tarp liberalaus ir antimilitaristinio feminizmo atstovių apie militarizaciją, poveikį moterims ir jų įtraukimą į ginkluotąsias pajėgas. Tyrimui atlikti pasirinkta kokybinė atvejo studija. Tyrimo duomenys – 8 interviu su moterimis, kurios dirba su moterų teisių, konflikto sprendimo, taikos klausimais Armėnijoje (daugiausiai armėnėmis) bei antriniai šaltiniai. Remiantis teoriniu pagrindu ir surinkta informacija, yra paaiškinama kaip militarizacija, konfliktas bei patriarchaliniai galios santykiai veikia moteris ir kokios jų galimybės keisti dominuojantį militaristinį naratyvą.

Turinys

Įvadas	6
1. Akademinė diskusija apie moteris militarizacijos ir konflikto akivaizdoje	12
1.1. Antimilitaristinis feminizmas: militarizacija žalinga moterims	13
1.2. Liberalus feminizmas: moterys turi teisę kovoti	18
2. Tyrimo metodologija	22
3. Militarizacijos ir konflikto poveikio Armėnijos moterų judėjimams analizė	24
3.1. Militarizacijos poveikis moterims	25
3.2. Feminizmas militarizacijos (ir nesaugumo) sąlygomis	31
3.3. Moterų įtraukimas į ginkluotąsias pajėgas	41
3.4. Moterų galimybės keisti dominuojantį naratyvą	48
Išvados	54
Literatūros ir šaltinių sąrašas	56
Priedas Nr. 1	60
Summary	61

Ivadas

Nors pagrindiniai karo dalyviai yra vyrai – sudaro didžiąją dalį karių bei jų daugiausiai žūsta mūšio lauke – karai ir militarizacija neproporcingai paveikia moteris¹. Į karo nagrinėjimą įtraukti lyties (angl. gender) aspektą pasiūliusios feministės tyrimais parodė, kad militarizacija sustiprina patriarchalinius galios santykius bei didina lyčių nelygybę². Dėl karinių veiksmų daugiausiai moterys tampa pabėgėlėmis, kare netekusios vyrų jos susiduria ne tik su gedulu, bet ir likusios vienos yra priverstos išlaikyti šeimą, padaugėja smurto lyties pagrindu, moterys patiria seksualinę prievartą ar dėl nepritekliaus yra priverstos teikti seksualines paslaugas³.

Viena labiausiai militarizuotų valstybių pasaulyje laikomoje Armėnijoje patriarchaliniai galios santykiai stipriai išsiskynę. Iš vyro tokioje visuomenėje tikimasi, kad jis bus karys ir gins tėvynę, o moteriai priskiriama reprodukcinė funkcija – gimdyti ir auginti karius⁴. Atlikti tyrimai rodo, kad militarizacija ir Kalnų Karabacho konfliktas neproporcingai paveikia moteris jau minėtais būdais⁵. Moterys Armėnijoje praktiškai neturi galimybių dalyvauti saugumo klausimų svarstyme aukštesniu lygiu, todėl daugiausiai tai daro per nevyriausybinių sektorių. Kaip feminisčių tyrimai ir aktyvizmas visame pasaulyje atkreipė dėmesį į tai, kad konflikto patirtis priklauso nuo lyties, taip ir Armėnijoje moterų judėjimai kelia klausimus, susijusius su moterų teisėmis, militarizacijos ir konflikto poveikiu⁶. Tačiau aktyvistės taip pat yra veikiamos militarizacijos bei besikeičiančios saugumo situacijos.

Kaip rodo pavyzdžiai praktikoje, kariniai konfliktai (ypač užpuolimo atvejai ar potencialus pavojus valstybei) skatina ir feministes (kurios daugiausiai ir kelia moterų klausimus, kalba apie neigiamą poveikį), permąstyti savo požiūrį. Pavyzdžiui, Ukrainos atveju, Rusijai pradėjus karinius

---

¹ Claire Duncanson, „Anti-Militarist Feminist Approaches to Researching Gender and the Military“, *The Palgrave International Handbook of Gender and the Military*, sud. Rachel Woodward ir Claire Duncanson (London: Palgrave Macmillan UK, 2017), 40.

² Laura Sjoberg, „Gender, feminism, and war theorizing“, *Routledge Handbook of Gender and Security*, red. Caron E. Gentry et al., (Routledge, UK, 2019), 59–69.

³ Duncanson, *Anti-Militarist Feminist Approaches*, 18–54.

⁴ Ulrike Ziemer, „The Impact of Conflict and Militarization on the Lives of Women and LGBT Persons in Armenia“, *Caucasus Analytical Digest*, No. 134 (2023):7–10.

⁵ Kvinna till Kvinna Foundation, „Listen to Her: Gendered effects of the Nagorno-Karabakh conflict and women’s priorities for peace“, (*Kvinna till Kvinna Foundation*, Tbilisis, 2019), 1–41.

⁶ Sinead Walsh, „Gender, Conflict, and Social Change in Armenia and Azerbaijan“, *The Routledge Handbook of Gender in Central-Eastern Europe and Eurasia*, red. Kaitlin Fabian et al., (Routledge, UK, 2022), 427–429.

veiksmus 2014 metais, dalis šalies feminisčių susikoncentravo į tai, kaip pagerinti sąlygas moterims, norinčioms eiti kovoti į frontą. Jų žodžiais, „negaliu būti pacifistė, kai mano šalis užpulta“⁷. Tokiu atveju antimilitaristinio feminizmo balsas dažnai yra užgožiamas, o tai reiškia, kad sunkiau išskelti militarizacijos (bei patriarchalinių galios santykių) daromą neigiamą poveikį moterims (ir visuomenei) bei kalbėti apie destruktivią karo pusę⁸. Tokie pat permąstymai pastebimi ir Armėnijoje po 2020 m. pralaimėto Antrojo Kalnų Karabacho karo⁹.

Be to, šiuo metu Armėnijoje vyksta pokyčiai, kuriuos galima sieti su moters vaidmens permąstymu – skatinamas moterų įsitraukimas į ginkluotąsias struktūras. Po pralaimėjimo Kalnų Karabache 2020 m. vyriausybė pradėjo vykdyti išsamią karinę reformą, kurioje raginama daugiau moterų įtraukti į kovinius dalinius. 2023 m. vyriausybė pakeitė įstatymus, kuriose dabar numatoma, kad moterys galės savanoriškai atlikti privalomąją karo tarnybą¹⁰. Ir kitos šalys diskutuoja daugiau apie moterų įtraukimą. Ryškiausiai tai iliustruoja jau minėtas Ukrainos atvejis – ginkluotose pajėgose dabar tarnauja trečdaliu daugiau moterų nei iki plataus masto karo pradžios¹¹. Kitas pavyzdys – 2024-ųjų sausį Danija paskelbė svarstanti į privalomąją karinę tarnybą kviesti ir moteris. (Tokį modelį Europoje taiko Švedija ir Norvegija)¹². Kiekvienas atvejis skiriasi priklausomai nuo istorijos, kultūros, lyčių lygybės padėties bei to, ar šalis tiesiogiai įsitraukusi į karinį konfliktą. Tačiau tai rodo, kad pasikeitusi saugumo situacija skatina šalis labiau militarizuotis (įskaitant ir Lietuvą)¹³ ir kartu permąstyti moterų vaidmenį šalies gynyboje – kad jos ne tik ginamosios, aukos, bet ir gali būti tiesioginės dalyvės (karės). Tai suaktualina feministinėje teorijoje tarp antimilitaristinio ir liberalaus feminizmo atstovių dešimtmečius

---

⁷ Mila O’Sullivan, „Being strong enough to defend yourself”: untangling the Women, Peace and Security agenda amidst the Ukrainian conflict“, *International Feminist Journal of Politics*, 2019, 746–67.

⁸ O’Sullivan, *Being strong enough to defend yourself*, 746–67.

⁹ Zaruhi Hovhannisyán „Opinion | Armenia’s womanly face of war“, *OC Media*, paskelbta 2020 m. rugsėjo 21 d. <https://oc-media.org/opinions/armenias-womanly-face-of-war/>.

¹⁰ Arpine Simonyan, „Women in the Military: Voluntary Draft, Mandatory Service“, *EVN Report*, paskelbta 2023 m. birželio 12 d., <https://evnreport.com/law-society/women-in-the-military-voluntary-draft-mandatory-service/>.

¹¹ Daryna Hrysiuk, „How many women are defending Ukraine against Russia’s invasion?“, *Ukraine.ua*, paskelbta 2024 m. kovo 26 d. <https://war.ukraine.ua/articles/how-many-women-are-defending-ukraine-against-russia-s-invasion/>.

¹² Šejla Ahmatović „Denmark to begin conscripting women for the military in rare move“, *Politico*, paskelbta 2024 m. kovo 13 d., <https://www.politico.eu/article/denmark-extend-military-service-women-conscription/>.

¹³ Markus Bayer ir Stella Hauk, „Global Militarisation Index 2023“, *Bonn International Center for Conversion*, 2023, žiūrėta 2024 m. gegužės 11 d. https://bicc.de/Publikationen/GMI_2023_GB_231204.pdf~dr2712, 2.

vykstančią diskusiją – ar moterų įtraukimas į karines struktūras gali įgalinti moteris ir padidinti lyčių lygybę visuomenėje?¹⁴.

Akademinėje literatūroje gausu darbų, nagrinėjančių moters vaidmenį karinių konfliktų metu. Į karą, konfliktus ir pasaulio politiką per lyties objektyvą (angl. gender lens) žvelgiančios feministės teigia, kad militarizacijos ir karo logika iš esmės priklauso nuo lyties (angl. gender)¹⁵. Ji remiasi giliai įsišaknijusiomis idėjomis apie kovingus, patriotiškus, šalto proto, drąsius vyrus (angl. Just Warriors), kurie siekia apsaugoti taikias, švelnias ir nesmurtaujančias moteris (angl. Beautiful Souls)¹⁶. Natūraliai moterys tampa atsakingos už rūpinimąsi privačia erdve (namais), todėl siejamos su taika ir laikomos taikesnėmis. Jean Bethke Elshtain¹⁷, Laura Sjoberg¹⁸, Cynthia Enloe¹⁹ ir kitos feministės siekė parodyti, kad nekeičiant ir nepraplečiant šio suvokimo, ignoruojami kiti moterų bei vyrų vaidmenys (ir patirtys) karuose. Savo darbais jos parodė, kad moterys konfliktuose nėra vien civilės aukos. Jos yra diplomatų žmonos, prostitutės, darbininkės plantacijose, karės ir t.t. – atlieka vaidmenis, kurie yra susiję su pasauline politika²⁰. Moterys taip pat yra agresyvios, karuose smurtauja²¹, aktyvios politinių protestų dalyvės, savo noru išeina kovoti, vedinos patriotinių motyvų, tačiau dažnai lieka nematomos²².

Mokslininkės taip pat parodė, kaip neproporcingai karas paveikia moteris. Būtent feministės atskleidė, kad prievartavimai labiau paplitę karo nei taikos metu, kad prievarta kariniuose konfliktuose naudojama kaip ginklas, daugiausiai būtent prieš moteris²³. Seksualinė prievarta ir išnaudojimas yra kita didžiulė šio studijų lauko tyrimo tema. Vien Megan H. MacKenzie atlikti tyrimai atskleidė, kad seksualinė prievarta būdinga daugeliui šalių kariuomenių, įskaitant ir Vakarų demokratijas (Kanadą,

---

¹⁴ Claire Duncanson, Rachel Woodward „Regendering the military: Theorizing women’s military participation“ *Security Dialogue*, No. 47(1) (2016): 3–21.

¹⁵ Laura Sjoberg, *Gender and International Security: Feminist Perspectives*, (Routledge, Jungtinė Karalystė, 2009), 1–13.

¹⁶ Jean Bethke Elshtain, *Women and War* (The University of Chicago Press, JAV, 1987).

¹⁷ *Ibid*

¹⁸ Laura Sjoberg, *Gender, War, and Conflict* (Cambridge Polity Press, UK, 2014).

¹⁹ Cynthia Enloe, *Bananas, Beaches and Bases* (University of California Press, JAV, 1989).

²⁰ *Ibid*

²¹ Elshtain, *Women and War*.

²² Laura Sjoberg, *Gender, War, and Conflict*.

²³ *Ibid*

JAV, Jungtinę Karalystę)²⁴. Šalia karinių užduočių, kurias atlieka moterys, papildomai jos turi atlikti tradicinius moterų darbus, pavyzdžiui, gaminti maistą, bei yra (gali būti) seksualiai išnaudojamos²⁵.

Tai viena iš priežasčių, kodėl antimilitaristės kariuomenės laiko moterims priešiška aplinka ir nepritaria jų įtraukimui į ginkluotąsias pajėgas. Savo darbais jos stengiasi parodyti, kad moterys tik prisitaiko, perima vyriškas savybes, yra išnaudojamos ir negali pakeisti dominuojančio (vyriško) naratyvo. Kadangi feminizmą laiko prieštaraujantį karui ir militarizmui, ypač kai tai persmelkta nacionalizmu, jos daug dėmesio skiria parodymui kaip tai neigiamai veikia moteris ir visą visuomenę ir galiausiai neprisideda prie karų mažinimo. Antimilitaristės teigia, kad militarizmas atsirado iš patriarchyto ir savo ruožtu stiprina bei įtvirtina patriarchalines institucijas ir nuostatas visuomenėje bei pasaulyje, kad moterų įtraukimas į kariuomenę savaime nesukuria lyčių lygybės, karas ir konfliktai netampa mažiau paveikti lyties stereotipų, neutralūs lyčių atžvilgiu²⁶.

Tuo metu liberalaus feminizmo atstovės pasisako už moterų įtraukimą į kariuomenę, nes agituoja už jų „teisę kovoti“ (angl. right to fight) bei lygias teises ir atsakomybes. Jų nuomone, daugiau lygybės kariuomenėje reiškia daugiau lygybės visuomenėje, todėl daugiausiai dėmesio skiria sąlygų karinių struktūrų viduje gerinimui²⁷. Tyrimai rodo, kad moterų įsitraukimas į karą ir pokarinį atkūrimą gali tiek sustiprinti priespaudos ir smurto prieš moteris formas, tiek sudaryti galimybių didinti lyčių lygybę. Pasak kai kurių feminisčių, sudėtingesnis vaizdas išryškėja ištyrus moterų, dalyvaujančių ginkluotose konfliktuose ir nacionalistinėse kovose nevakarietiskame, ypač pokolonijiniame, kontekste, atvejus²⁸.

Akademinė diskusija persikėlus ir į praktiką. Vienas ryškiausių pavyzdžių – Jungtinių Tautų Saugumo Tarybos (JT ST) rezoliucija 1325 (UNSCR 1325) dėl „Moterų, taikos ir saugumo“ (angl. Women, Peace and Security (WPS)). Dokumentas laikomas vienu svarbiausių feminisčių pasiekimų. Jame – moterų įgalinimas ir lyčių lygybė glaudžiai siejama su taika. Rezoliucijoje pabrėžiamas svarbus

---

²⁴ Megan H. MacKenzie, *Good Soldiers Don't Rape: The Stories We Tell About Military Sexual Violence* (Cambridge University Press, UK, 2023).

²⁵ Megan H. MacKenzie, Female soldiers in Sierra Leone: sex, security, and post-conflict development, *Gender and political violence series* (New York: New York University Press, 2012), 52.

²⁶ Duncanson, *Anti-Militarist Feminist Approaches*, 45–50.

²⁷ Caroline Kennedy-Pipe, „Liberal Feminists, Militaries and War“, *The Palgrave International Handbook of Gender and the Military*, sud. Rachel Woodward ir Claire Duncanson (London: Palgrave Macmillan, Jungtinė Karalystė, 2017), 23–35.

²⁸ Elisabeth Olivius, Jenny Hedström, „Militarized nationalism as a platform for feminist mobilization? The case of the exiled Burmese women's movement“, *Women's Studies International Forum*, Vol. 76, 2019, 2–10.

moterų vaidmuo, užkertant kelią konfliktams, juos sprendžiant bei kuriant taiką. Taip pat kad svarbus lygiavertis jų bendradarbiavimas bei visapusiškas įsitraukimas, nes tai gali reikšmingai prisidėti prie tarptautinės taikos ir saugumo palaikymo bei skatinimo. Ši rezoliucija atspindi vyraujančią diskusiją apie moterų militarizaciją – dalis feminisčių kritikuoja, kad rezoliucija paremta stereotipiniu mąstymu, jog moterys yra taikesnės, todėl tinkamesnės taikos kūrimui²⁹. Kita dalis feminisčių kritikuoja, kad per dažnai, įgyvendinant rezoliuciją, įtraukiama moterų militarizacija. Pradinė rezoliucijos vizija nebuvo susijusi su moterų skaičiaus kariuomenėse didinimu, taip prisidedant prie militarizuotos taikos ir saugumo. Tačiau WPS darbotvarkę įgyvendina ir NATO, daugiausiai dėmesio skirdama moterų integracijai į ginkluotąsias pajėgas. Rezoliuciją palaikančios feministės tai kritikuoja, nes taip UNSCR 1325 nemeta iššūkio militarizmui. Moterų integracijai dėmesį skiria ir ne NATO šalys kaip Ukraina³⁰, Armėnija³¹.

Akademinėje literatūroje (pavyzdžiui, žurnale *Caucasus Edition Journal of Conflict Transformation*) dažnai nagrinėjama Armėnijos patriarchalinė visuomenė, militarizacija, kaip tai veikia visuomenę, moteris ir kitas grupes (pavyzdžiui, seksualines mažumas) bei moterų judėjimai. Šalis dažnai pristatoma kaip militarizuota ir patriarchalinė, kur pagal lytį priskiriami tam tikri vaidmenys. Vyrams – kariauti, moterims – gimdyti ir auginti vaikus. Vyrams palikta viešoji sritis, moterims – namų sfera³². Kelios autorės pabrėžia, kad lyčių santykiams Armėnijoje įtakos turėjo ne tik ekonominė ir politinė transformacija, kuri būdinga iš Sovietų Sąjungos išsivadavusioms šalims, bet ir Kalnų Karabacho konfliktas³³. Nagrinėjami Armėnijos ir kitų Pietų Kaukazo šalių (dažnai kartu) NVO, keliantys moterų ir taikos, konflikto transformacijos klausimus³⁴, nagrinėjamos jų galimybės mesti iššūkį patriarchatui, militarizacijai. Nemažai dėmesio skiriama aktyviam moterų vaidmeniui 2018-ųjų Aksominėje revoliucijoje (angl. Velvet Revolution), dažnai pabrėžiant moterų indėlį, kuris buvo labai svarbus, bet

---

²⁹ Laura Sjoberg, *Gender, War, and Conflict*.

³⁰ O'Sullivan, *Being strong enough to defend yourself*, 746–67.

³¹ Gulnara Shahinian et al., *Women, Peace and Security in Action in Armenia*, (Democracy Today NGO, Jerevanas, 2023).

³² Ziemer, *The Impact of Conflict and Militarization*, 7–10.

³³ Walsh, *Gender, Conflict, and Social Change in Armenia and Azerbaijan*, 426–427.

³⁴ Milena Abrahamyan et al., „Women Challenging Gender Norms and Patriarchal Values in Peacebuilding and Conflict Transformation across the South Caucasus“, *Caucasus Edition*, Vol. 3(1), 2018, 47–71.

neišaugo į aktyvesnį moterų dalyvavimą politikoje³⁵. Armėnės pačios rašo saugumo temomis publicistiniuose anglakalbiuose leidiniuose (*EVN Report, OC Media, OpenDemocracy, SocioScope* ir kt.). Pavyzdžiui, apžvelgia moterų įtraukimą į politiką bei saugumo sektorių, kariuomenę³⁶. Tačiau trūksta tyrimų nuodugniau nagrinėjančių, kaip paveikia moterų judėjimus konfliktas bei ilgai besitęsianti militarizacija.

Atsižvelgiant į tai, kad dabar vis daugiau šalių militarizuojasi ir kartu permąsto moterų vaidmenį konfliktų metu, svarbu ištirti, kokią įtaką militarizacija ir konfliktas turi moterų judėjimams, kurie ir kelia moterų teisių klausimus, kalba apie neigiamą militarizacijos, konflikto poveikį. Armėnija puikiai tinka šiai analizei dėl kelių priežasčių. Pirma, Armėnija yra militarizuota šalis, kurioje stipriai įsitvirtinę patriarchaliniai galios santykiai, o tai kartu su Kalnų Karabacho konfliktu turi neigiamą poveikį moterims. Antra, šalies vyriausybė pradėjo reformas, skatinančias įtraukti kuo daugiau moterų į ginkluotąsias pajėgas. Trečia, šalyje išaugęs nesaugumo jausmas po to, kai 2023-ųjų rugsėji Azerbaidžanui jėga atsiėmė Kalnų Karabacho teritoriją – armėnai mano, kad Azerbaidžanas gali ryžtis agresijai prieš pačią Armėniją.

Tyrimo objektas – Armėnijos feminizmas (ir moterų aktyvizmas) militarizacijos ir konflikto sąlygomis.

Pagrindinis šio darbo **tyrimo tikslas** – išanalizuoti, kokią įtaką moterų judėjimams Armėnijoje daro militarizacija bei konfliktas, kurie neproporcingai paveikia moteris. Taip pat – kokios jų galimybės įsitraukti į saugumo klausimus taip, kad sudarytų alternatyvą dominuojančiam militaristiniam naratyvui. Aktyvistės, kaip tiriamoji grupė, pasirinktos, atsižvelgiant į tai, kad Armėnijoje moterų judėjimai yra aktyvūs, taip pat jos yra tos, kurios daugiausiai kalba apie militarizaciją, patriarchatą ir jo poveikį lyties aspektu bei gali daryti didesnę ar mažesnę įtaką. Siekiant įgyvendinti išsikeltą tikslą, atlikta kokybinė atvejo analizė. Tyrimo duomenys – 8 pusiau struktūruoti giluminiai interviu su Armėnijoje šiais

---

³⁵ Ulrike Ziemer, „Women Against Authoritarianism: Agency and Political Protest in Armenia“, *Women's Everyday Lives in War and Peace in the South Caucasus*, sud. Ulrike Ziemer (Springer International Publishing, Palgrave Macmillan, 2020) 71–100.

³⁶ Sossi Tatikyan „Armenia's Peace and Security: Women's Participation and Feminist Perspectives“, *The Heinrich Böll Stiftung*, paskelbta 2022 m. gruodžio 18 d., <https://ge.boell.org/en/2022/12/18/armenias-peace-and-security-womens-participation-and-feminist-perspectives>.

klausimais dirbančiomis moterimis bei antriniais šaltiniais. Tyrimas buvo atliekamas 2024 m. sausio—gegužės mėn.

Darbo tikslui pasiekti išsikelti šie **uždaviniai**:

1. Remiantis literatūra, pristatyti antimilitaristinį ir liberalų feminizmus.
2. Išanalizuoti militarizacijos poveikį moterims Armėnijoje
3. Apžvelgti kaip keitėsi feminizmas Armėnijoje, priklausomai nuo saugumo situacijos
4. Išanalizuoti aktyvisčių požiūrį į moterų įtraukimą į ginkluotąsias pajėgas
5. Išanalizuoti moterų galimybes įsitraukti ir keisti dominuojantį naratyvą
6. Pateikti išvadas bei suformuluoti rekomendacijas ateities tyrimams

Darbo struktūra. Magistro darbą sudaro penki skyriai: įvadas, teorinė dalis, tyrimo metodologija, feminizmo militarizacijos sąlygoje Armėnijoje analizė, išvados bei rekomendacijos. Įvade aptariama tyrimo problema, literatūros apžvalga, pristatoma darbo struktūra. Teorinėje dalyje, remiantis feminizmo teorija, pristatomas antimilitaristinis ir liberalus feminizmas. Metodologijoje – aprašoma tyrimo strategija. Analizės dalyje, remiantis teorija, analizuojamas militarizacijos poveikis moterims Armėnijoje bei siauriau patiemis judėjimams, aktyvisčių požiūris į moterų įtraukimą į ginkluotąsias pajėgas bei moterų galimybės keisti dominuojantį naratyvą. Darbą užbaigia išvados bei rekomendacijos ateities tyrimams.

1. Akademinė diskusija apie moteris militarizacijos ir konflikto akivaizdoje

Akademinėje literatūroje feministės daug dėmesio skiria klausimui – ar moterys turėtų siekti įtraukimo į karines struktūras. Diskusija sukasi aplink apie tai, ar įtraukimas pagerintų moterų padėtį, padidintų lyčių lygybę ir padėtų skleisti daugiau feministinių idėjų. Dalis – liberalios feministės – pasisako už „teisę kovoti“ ir pabrėžia, kad moterys turi turėti teisę užimti kokią nori poziciją bei lygias teises reiškia ir atsakomybę. Kitos, antimilitaristės, teigia, kad bet koks moterų dalyvavimas kariuomenėje tik įteisina šią patriarchalinę instituciją, kuri iš principo prieštarauja pacifistiniams feminizmo tikslams, taip pat nemažina neigiamo militarizacijos poveikio³⁷. Teorinėje dalyje plačiau

---

³⁷ Duncanson, Woodward, *Regendering the military*, 4.

aptariama ši diskusija, labiausiai susijusi su moterų įtraukimu į karines struktūras. Per šį klausimą atsiskleidžia dominuojantys feministiniai požiūriai, kurie suteikia įrankių nagrinėti situaciją Armėnijoje, žvelgti į daugiau klausimų nei vien įtraukimas į ginkluotąsias pajėgas. Iš pradžių aptariamas antimilitaristinis požiūris, vėliau – liberalus feminizmas.

1.1. Antimilitaristinis feminizmas: militarizacija žalinga moterims

Pagal Cynthia Enloe ir Colleen Burke militarizmas yra materialinių ir ideologinių apraiškų visuma, skatinanti militaristines vertybes, pavyzdžiui, tikėjimą hierarchija, paklusnumą ir jėgos naudojimą politinėje, socialinėje ir ekonominėje srityse. Tai mąstysena, kuri pateisina karus, tiesiogines karines intervencijas, kitų šalių destabilizavimą per įgaliotųjų kariuomenių veiklą, užsienio valstybių remiamus perversmus, užsienio ir kolonijinę okupaciją. Šios mąstysenos rezultatas – militarizacija – karinio valdymo dominavimas visuomenėje per dideles ginkluotąsias pajėgas su neproporcingai dideliu biudžetu ir tai persmelkia visas gyvenimo sritis³⁸. Militarizacija gali būti ir yra vykdoma ne tik karo, bet ir taikos metu ir įsiskverbia į struktūras, tiesiogiai nesusijusias su karu, gynyba, pavyzdžiui, švietimo įstaigas ir šeimą. Enloe militarizaciją apibrėžia kaip laipsnišką procesą, kurio metu kariuomenė įgyja daugiau kontrolės, piliečių gerovė tampa priklausoma nuo militaristinių idėjų³⁹. Feminisčių tyrimai rodo, kad didesnės karinės išlaidos reiškia mažesnes išlaidas tokioms sritims kaip švietimas ar sveikatos apsauga. Dėl to neproporcingai nukenčia darbininkų klasės ir mažas pajamas gaunančios moterys, nes jos kartu su vaikais yra labiau priklausomos nuo socialinių išmokų. Teigiama, kad didesnė militarizacija stipriai susijusi ir su didesne lyčių nelygybe⁴⁰.

Feministės teigia, kad militarizmas atsirado iš patriarchyto ir savo ruožtu stiprina bei įtvirtina patriarchalinę kultūrą ir nuostatas visuomenėje bei pasaulyje⁴¹. Patriarchytas moterims ir vyrams priskiria tam tikrus vaidmenis, padedančius išlaikyti stiprų karinį aparatą. Iš vyrų tikimasi, kad jie bus kariai, aukosis dėl tėvynės, o moterų paskirtis dažniausiai reprodukcinė – gimdyti ir užauginti patriotiškus tautos

---

³⁸ Adem Yavuz Elveren, Valentine M. Moghadam, „Militarization and Gender Inequality: Exploring the Impact“, *Journal of Women, Politics & Policy*, 2022, 427–445.

³⁹ Cynthia H. Enloe, *Maneuvers: the international politics of militarizing women's lives* (Berkeley: University of California Press, 2000).

⁴⁰ Elveren, Moghadam, *Militarization and Gender Inequality*, 427–445.

⁴¹ *Ibid*

gynėjus berniukus⁴². Pirmenybė teikiama vyrams ir vyriškumui, bet moterims atitenka tokie vaidmenys kaip moralės kėlimas, patriotinių vertybių skleidimas, komforto užtikrinimas per karus ir po jų bei vyrų pakeitimas, kai tinkamų vyrų rekrutų trūksta⁴³.

Dalis feminizmo atstovių (daugiausiai Europos ir Šiaurės Amerikos mokslininkės), pavyzdžiui, Cynthia Cockburn, Carol Cohn, Enloe, yra antimilitaristės⁴⁴. Jos nesutinka su teiginiu, kad kariuomenės skirtos apsaugoti valstybių sienas ir piliečius. Pasak jų, kariuomenės yra dalis sistemos, kuri kelia grėsmę visiems – ne tik vidaus ir užsienio „priešams“, į kuriuos jie nukreipti, bet ir tiems, kuriuos jie skirti apsaugoti⁴⁵. Kaip vieną argumentų jos pateikia statistiką, rodančią kaip XX a. išaugo per karą žuvusių civilių skaičius. Nuo 5 proc. amžiaus pradžioje iki 65 proc. Antrojo pasaulinio karo pabaigoje ir galbūt daugiau nei 75 proc. per paskutinio dešimtmečio karus⁴⁶. Jungtinių Tautų skaičiavimu, 2022-aisiais metais kariniuose konfliktuose civilių mirčių skaičius išaugo 53 proc.⁴⁷ Tendencija, kad daugėja civilių aukų, antimilitaristėms yra įrodymas, kad mitas, jog vyrai drąsiai kaunasi mūšio lauke, kad apsaugotų „namų fronte“ likusias moteris ir vaikus⁴⁸.

Nors išsamios statistikos apie karo poveikį lyties pagrindu gauti sudėtinga, turimi duomenys rodo, kad nors vyrai iš tiesų dažniau žūsta mūšio lauke, moterys dažniau miršta dėl netiesioginių priežasčių, ypač pasibaigus konfliktui. Pavyzdžiui, suprastėja jų mityba, negali prieiti prie sveikatos priežiūros sistemos. Antimilitarizmo atstovės atkreipia dėmesį, kad moterys ne tik miršta, bet ir dažniau kenčia dėl to, jog dėl savo padėties tampa smurto aukomis. Smurtas šeimoje yra dažnesnis ir mirtingesnis, kai smurtauja kariškiai. Teigiama, kad JAV kariškių žmonos ir merginos patiria savo partnerių smurtą 3–4 kartus dažniau nei moterys, esančios santykiuose su civiliais⁴⁹.

Moterų kūnai tampa ir kovos lauku, jos dažniau yra seksualiai išnaudojamos. Manoma, kad vien 1994 m. Ruandoje buvo išprievartauta penki šimtai tūkstančių moterų, 60 000 – per karus buvusioje

---

⁴² Enloe, *Maneuvers*, 44.

⁴³ *Ibid*

⁴⁴ Duncanson, *Anti-Militarist Feminist Approaches*, 39–40.

⁴⁵ *Ibid*

⁴⁶ *Ibid*, 40.

⁴⁷ France24, „World 'failing' to protect civilians caught in conflicts, UN chief says“, *France24*, paskelbta 2023 m. gegužės 24 d., <https://www.france24.com/en/americas/20230523-world-failing-to-protect-civilians-caught-in-conflicts-un-chief-says>.

⁴⁸ Duncanson, *Anti-Militarist Feminist Approaches*, 40.

⁴⁹ *Ibid*, 45.

Jugoslavijoje. Seksualiniu smurtu laikoma ir tai, kai moterys verčiamos teikti sekso paslaugas arba priverstos tuo užsiimti, kad pragyventų⁵⁰. Pavyzdžiui, 20 000 registruotų prostitučių su valdžios žinia Pietų Korėjoje septintojo dešimtmečio pabaigoje aptarnaudavo 62 tūkst. JAV karių, esą jos gaudavo po 2 dolerius už pusvalandį. Dauguma prostitučių buvo kilusios iš neturtingų šeimų, kurių vienas ar abu tėvai buvo dingę ir negalėjo aprūpinti šeimos. Per Korėjos karą jos buvo karių palydovės, skalbė, gamino maistą ir tenkino jų seksualinius poreikius. Dėl karo daug jų tapo našlėmis ar atsiskyrė nuo šeimos bėgdamos, kai kurios buvo laikomos „puolusiomis moterimis“ dar prieš pradėdant verstis prostitucija, nes buvo praradusios socialinį statusą dėl skyrybų, išprievartavimo ar kad pastojo ne santuokoje⁵¹. Kitaip tariant – užsiimti prostitucija buvo ne jų sąmoningas sprendimas, bet veikiau nulemtas neigiamo poveikio, kurį jos patyrė dėl tam tikrų lyčių santykių. Enloe, rašydama apie karinių bazių sekėjas (angl. camp followers), teigia, kad jos buvo itin reikalingos kariuomenei – skalbė, virė, slaugė, kėlė karių moralę, tačiau dažniausiai buvo sumenkinamos iki prostitučių⁵². Moterų atliekami pagalbiniai vaidmenys svarbūs karo politikai. Kaip teigia Laura Sjoberg, iš moterų tikimasi, kad jos drąsins išėjusius kariauti ir gėdins tuos, kurie to nedaro (kels moralę), teiks seksualines paslaugas (tą atsisakiusios daryti dažnai patiria seksualinę prievartą), perims vyrų darbus, kol šie kariauja fronte⁵³.

Antimilitarizmo atstovės **kariuomenes laiko priešiška aplinka moterims**. Jos turi įdėti daugiau pastangų, kad būtų pripažintos, o be to susiduria su diskriminacija, seksualiniu priekabiavimu ir išnaudojimu, net atlikdamos karinę tarnybą⁵⁴. Antimilitaristės teigia, kad įtraukti moteris į kariuomenę pradėdama tik tada, kai pritrūksta rekrutų vyrų. Jos taip pat pažymi, kad jei moterys ir renkasi karinę karjerą savo noru, daugelio pasirinkimas nulemtas socialinių ir ekonominių priežasčių.⁵⁵ Pasak feminisčių, **moterys negali pakeisti kariuomenių**. Joms kariuomenėje yra priskiriami tokie vaidmenys, kad jomis būtų pasinaudojama. Kaip teigia Enloe, kariuomenių vadai panaudoja moterų darbą ir emocijas savo patriarchaliniams tikslams. O sutelkiant dėmesį į tai, kad ir šios moterys yra gudrios, sprendimą priėmė savarankiškai rizikuojama pakankamai neįvertinti to, ko vadai tikisi iš šių moterų. Enloe teigia,

---

⁵⁰ Enloe, *Maneuvers*, 99–101.

⁵¹ Katharine Moon, *Sex among Allies: Military Prostitution in U.S.-Korea Relations* (Columbia University, JAV, 1997).

⁵² Enloe, *Maneuvers*, 36.

⁵³ Sjoberg, *Gender, war, and conflict*, 32–33.

⁵⁴ Megan MacKenzie, *Beyond the Band of Brothers: The US Military and the Myth that Women Can't Fight*, (Cambridge University Press, 2015)

⁵⁵ Duncanson, *Anti-Militarist Feminist Approaches*, 40.

kad moterys dažnai įsisavina savo militarizuotą pareigą, tuo didžiuojasi ir beveik nesuvokia, jog jomis manevruojama. Jos tai pristato kaip galimybes, nuotykius, meilę, priklausymą ar net išsilaisvinimą. Kitaip tariant – taip šios moterys yra pajungiamos karinio aparato veikimui, ir pusės nėra lygios⁵⁶.

Įsiliedamos jos perima patriarchalines vertybes ir savybes, nes turi įrodyti, kad gali atitikti vyriškus standartus, o tai dar vienas įrodymas antimilitaristėms, kad jos niekaip nekeičia pačios kariuomenės. Kitaip tariant, moteris gali būti kare, jei atitinka tradicinius vyriškumo reikalavimus ir dar daugiau – kartu išlaiko savo moteriškumą⁵⁷. Laura Sjoberg tyrusi 2003 m. karą Irake bei su lytimi susijusius vaizdinius (angl. gendered images), teigia, kad smurtinį karių elgesį (kuris apima ir seksualinę prievartą) prieš kalinius Abu Ghraib kalėjime galima paaiškinti jų bandymu elgtis taip, kaip elgiasi jų kolegų vyrai tam, kad įrodytų, jog pritampa ir gali tarnauti kariuomenėje. Vadovaujantis šia prielaida, patriarchalinė kariuomenės struktūra daro įtaką vyrų ir moterų elgesiui⁵⁸. Tai feministės vadina militarizuotu moteriškumu (angl. militarized femininity). Pateikdama JAV eilinės, į nelaisvę Irake patekusios, Jessicos Lynch istoriją, Sjoberg teigia, kad JAV kariuomenė pasakojime apie Lynch suformavo militarizuoto moteriškumo idealą. Tvirta, bet ne smurtaujanti; drąsi, bet auka, kurią reikia gelbėti (šeši drąsūs kariai vyko gelbėti vienos karės); trapi, bet nebijanti; gabi, bet vis dar graži; seksuali, bet ne iškrypusi; ji gali kautis, bet negali būti kankinama ar kankinti kitų. Nors su ja į nelaisvę buvo paimti dar keturi kariai, Lynch sulaukė daugiausiai dėmesio JAV žiniasklaidoje. Žiniasklaida kalbėjo ne apie JAV padarytą žalą Irake, žuvusius civilius, sugriautus miestus, bet apie Lynch, kuri buvo didvyrė ir priežastis tęsti karą, nes reikėjo išgelbėti Lynch. Tai pateikiama, kaip dar vienas įrodymas, kad militarizavimas kitaip, bet įtvirtina lyčių stereotipus⁵⁹.

Skirtis tarp vyro ir moters karinėse struktūrose išlieka ir todėl, kad moterims sunkiau užimti kovines pozicijas, dažnai būtinas siekiantiems aukštų karinių laipsnių, o kartais ir politinių pareigų. Dažnai pateikiami argumentai, kad moterys yra fiziškai silpnesnės, taip pat, kad gali kenkti grupės vyriškai dinamikai⁶⁰. Nuo užimamos pozicijos priklauso padėtis kariuomenės hierarchijoje. Taigi, vyrai,

---

⁵⁶ Enloe, *Maneuvers*, 39.

⁵⁷ Laura Sjoberg, *Gender, feminism, and war theorizing*, 59–69.

⁵⁸ Laura Sjoberg, „Agency, Militarized Femininity and Enemy Others: Observations From The War In Iraq“, *International Feminist Journal of Politics*, 2007, 82–101.

⁵⁹ *Ibid*

⁶⁰ Megan MacKenzie, *Beyond the Band of Brothers*.

užimdami aukštesnę statusą turinčias pozicijas, atsiduria aukščiau už moteris. Galia Golan teigia, kad kariaujančioje šalyje, lyčių lygybė nėra prioritetas; vyrai yra labiau vertinami nei moterys⁶¹.

Feministės teigia, kad dažnai, moterys netgi sušvelnina kariuomenės, kaip prievartos institucijos įvaizdį ir padeda propaguoti kaip demokratinės institucijos, suteikiančios lygias galimybes įvaizdį – padaro ją tokią pat kaip kitos institucijos, neatsižvelgiant į jos esminę paskirtį. Antimilitaristės siekia išgyvendinti militarizmą iš visuomenės, o ne sustiprinti moterų dalyvavimą, kuris įteisina karines institucijas. Enloe teigia, kad militarizacija gali būti sustabdyta ar sumažinta, moterims įgyjant galios ir joms atmetant ar priešinant tam tikriems lūkesčiams ar įsitikinimams. Ji pateikia tokius moterų priešinimosi pavyzdžius: kario našlė atsisako būti karo aukos pavyzdžiu; žmona ragina savo vyrą karį atsisakyti tarnybos; įstatymų leidybos (dominuojamoje vyrų) organui priklausanti moteris netyli apie per didelį gynybos biudžetą, nors tai pakenks jos karjerai; paauglė mergaitė pasako draugams, kad dėvėti kamufliažą nėra madinga; išprievartavimą išgyvenusi moteris atsisako tapti kolektyvinio keršto simboliu⁶². Pasak feministės, vyrai priima moterį į politinį elitą dažniausiai būtent todėl, kad ji pakankamai gerai išmoko vyriško politinio elgesio pamokas ir nekelts grėsmės vyrų politinėms privilegijoms⁶³. Įsivaizdavimas, kad tiesiog įtraukus moteris į stipriai vyriškas institucijas, šios institucijos taps draugiškesnės moterims ar net feministinės, grindžiamas seksistiniais įsitikinimais apie moteris kaip išskirtinę kategoriją, galinčią sušvelninti griežtų vyriškų struktūrų kraštus. Moteris politikė savaime nereiškia, kad ji suinteresuota atstovauti moterims kaip socialinei grupei⁶⁴.

Antimilitarizmas karinio konflikto fone. Enloe savo naujausioje knygoje, kalbėdama apie Ukrainos feministes, išskiria antimilitaristinius pavyzdžius, nemini ne antimilitaristinių. Teigia, kad karo zonoje feministinis aktyvizmas gali virsti humanitarine veikla. Istoriskai daugelio moterų organizavimasis atlikti priežiūros darbą buvo kelias į moterų teisių gynimo veiklą ir iš jos⁶⁵. Autorė pateikia istorinius pavyzdžius, ką Ukrainos moterys veikė per Pirmąjį ir Antrąjį pasaulinius karus – buvo medicinos seserimis, vadovavo ligoninėms, dirbo su nukentėjusiais nuo karo. Jos teigimu, Ukrainos

---

⁶¹ Galia Golan, „Militarization and Gender: The Israeli Experience“, *Women’s Studies International Forum*, 1997, 20 (5-6): 581–86.

⁶² Cynthia Enloe, *Twelve Feminist Lessons of War*, (University of California Press, JAV, 2023), 101.

⁶³ Enloe, *Bananas, Beaches and Bases*.

⁶⁴ Abrahamyan et al., *Women Challenging Gender Norms and Patriarchal*, 55.

⁶⁵ Enloe, *Twelve Feminist Lessons of War*, 109--110.

feministės moko, kad feministinis supratimas gilėja dirbant darbą, kuris padeda kenčiantiems gauti reikalingas paslaugas, pavyzdžiui, pagyvenusiai kaimo moteriai per karinius patikros punktus patekti į kliniką. Ji taip pat išskiria pavyzdį Ukrainos feministės, kuri besirūpindama moterimis, kurios patyrė separatistų smurtą Donbase, tuo pat metu rūpinosi pasaulinio feminizmo taikos darbotvarke. Pati nukentėjusi nuo Rusijos invazijos, ji toliau savo aktyvistiniu darbu rodė, kaip militarizacija ir karas privilegijuoja vyriškumą bei kelia pavojų moterų teisėms ir gerovei⁶⁶.

Taigi, antimilitaristės feminizmą mato kaip prieštaraujantį karui ir militarizmui, ypač kai tai persmelkta nacionalizmu. Kitaip tariant, militarizmas nepadeda įtvirtinti feministinių idėjų, užtikrinti lyčių lygybės, o moterų įtraukimas į kariuomenę veikia dar daugiau žalos – išnaudoja moteris bei dar labiau didina militarizaciją. Žymios antimilitaristės, kaip Enloe, moterų pasipriešinimą net ir užpuolimo atveju mato kitais būdais – pavyzdžiui, užsiimant humanitariniu darbu. Taip parodo kaip galima prisidėti prie valstybės gynimo ne tik ginklu, labiau akcentuojant žmogaus, ne valstybės saugumą. Tačiau taip moterys labiau matomos kaip taikesnės ar net aukos bei mažiau kalbama, kad moterys irgi gali norėti ginti savo šalį. Kita vertus, Golan teigia, kad nors militarizacija nėra kelias, kuriuo reiktų siekti lyčių lygybės, visiškas moterų eliminavimas iš kariuomenės dar labiau padidintų moterų nelygybę⁶⁷.

1.2. Liberalus feminizmas: moterys turi teisę kovoti

Dalis tyrimų rodo, kad daugelyje ne Vakarų šalių nacionalistinės kovos buvo svarbios politiniam moterų mobilizavimui ir emancipacijai. Taip pat, kad moterų įsitraukimas į karą ir pokarinį atkūrimą gali tiek sustiprinti spaudos ir smurto prieš moteris formas, tiek sudaryti galimybių didinti lyčių lygybę⁶⁸. Pavyzdžiui, Elisabeth Olivius ir Jenny Hedström išnagrinęjusios Mianmaro moterų judėjimus tremtyje bei jų pasipriešinimą parodė, kad šiuo atveju militarizuotas nacionalizmas padėjo suformuluoti ir sėkmingai įgyvendinti feministines darbotvarkes, skatinančias moterų teises ir lygybę. Autorės teigia, kad būtina žiūrėti į konkretų kontekstą ir tirti, kaip moterys ginkluotuose konfliktuose iš tikrųjų patiria, susieja nacionalistinius ir militarizuotus politinius projektus ir jais naudojasi. Anot jų, sudėtingesnis vaizdas išryškėja atlikus moterų, dalyvaujančių ginkluotuose konfliktuose ir nacionalistinėse kovose

---

⁶⁶ *Ibid*, 114.

⁶⁷ Galia Golan, *Militarization and Gender: The Israeli Experience*, 581–86.

⁶⁸ Olivius, Hedström, *Militarized nationalism as a platform for feminist mobilization*, 2–10.

nevakarietiškame, ypač pokolonijiniame, kontekste, atvejų tyrimus. Todėl norint išsiaiškinti kokiais atvejais militarizacija, nacionalizmas įgalina moteris, reikia tirti įvairesnes situacijas ir šalis, žiūrėti kaip šie dalykai paverčiami naudingomis platformomis feministinei transformacijai siekti⁶⁹.

Feminisčių tyrimai taip pat rodo, kad moterys savo noru įsitraukia į karinius veiksmus. Dažnai vedinos patriotinių motyvų. Pavyzdžiui, tai ryšku Ukrainoje. Literatūroje pabrėžiama, kad moterys savo noru įsitraukė į Maidano protestus, o vėliau ir į kovą fronte Rytų Ukrainoje⁷⁰. Dėl teisinių kliūčių ir įsitvirtinusių stereotipų tą joms buvo sunkiau padaryti, jos privalėjo ieškoti kūrybiškų sprendimų. Tačiau būtent tai jas paskatino mesti iššūkį patriarchalinei tvarkai bei didinti moterų įsitraukimą į ginkluotąsias pajėgas, artėti prie lygių galimybių ginti savo šalį. Feministinės iniciatyvos, kurias išjudino 2013–2014 m. įvykiai, dažnai pristatomos per nacionalistinį ir militaristinį diskursą ir vaizdinius kaip moterų emancipacijos ženklus⁷¹. XX amžiuje Ukrainos moterys taip pat buvo įsitraukusios į nacionalistinius judėjimus, bet ne siekdamos lyčių lygybės, o todėl, kad norėjo ginti savo šalį. Visgi, kaip teikia Oksana Kis, jų įsitraukimas paskatino teigiamus pokyčius visuomenėje, moterims atsirado daugiau galimybių, tradicinio moteriškumo samprata buvo išplėsta⁷². Nuo 2014-ųjų Ukrainos feminisčių kova už lygias teises persmelkta militaristinio ir nacionalistinio diskurso (kaip ir daugelis gyvenimo sričių, nes šalis atvirame kariniame konflikte). Ukrainoje dominuoja nacionalistinis feminizmas, kuris dalies feminisčių kritikuojamas, nes tai trukdo diskutuoti apie traumuojančią ir destruktiviąją karo pusę. Ji sukuria tam tikrą vertybių sistemą, kurioje karinė veikla laikoma aukščiausiu prioritetu, o pagrindiniai jos veikėjai – kariškiai – užima patriarchalinės hierarchijos viršūnę. Tuo metu dalis Ukrainos feminisčių teigia, kad negali būti kitaip, kai šalyje vyksta karas⁷³.

Kad **moterys turi „teisę kovoti“** kartoja liberalaus feminizmo atstovės, palaikančios moterų įtraukimą į karines pajėgas⁷⁴. Šiuo požiūriu moterų dalyvavimas karinėse pajėgose yra tiek demokratinis dalyvavimas, tiek atsakomybė. Atsižvelgiant į istorines ir simbolines pilietybės ir karinės tarnybos

---

⁶⁹ *Ibid*

⁷⁰ O'Sullivan, *Being strong enough to defend yourself*, 746–67.

⁷¹ Sarah D. Phillips, „The Women's Squad in Ukraine's Protests: Feminism, Nationalism, and Militarism on the Maidan“, *American Ethnologist*, 2014, 41 (3): 414–426.

⁷² Oksana Kis, „(Re)Constructing Ukrainian Women's History: Actors, Authors, and Narratives“, kn. *Gender, Politics, and Society in Ukraine*, red. O. Hankivsky ir A. Salnykova, (University of Toronto Press, Torontas, 2012), 152–179.

⁷³ O'Sullivan, 746–67.

⁷⁴ Caroline Kennedy-Pipe, *Liberal Feminists, Militaries and War*, 23.

sąsajas, vienintelis būdas būti vertu lygių teisių yra atlikti vienodą pareigą⁷⁵. O pasak šio požiūrio atstovių, vienas pagrindinių feminizmo principų – lygybė – moterys turi turėti lygiai tokias pat teises ir galimybes kaip vyrai užimti bet kokį vaidmenį visuomenėje, įskaitant tarnauti kariuomenėje. Jos taip pat pabrėžia asmeninį pasirinkimą ir autonomiją – moterys turi turėti laisvę siekti bet kokios karjeros ir neturi patirti jokių apribojimų dėl savo lyties⁷⁶. Liberalios feministės atmeta mintį, kad moterys iš prigimties yra taikesnės už vyrus, ir nesutinka, kad taika neišvengiamai yra moterų problema, dėl kurios moterys negali arba neturėtų eiti pareigų⁷⁷.

Liberalios feministės tai mato kaip būda laužyti stereotipus. Pasisakydamos už moteris kariuomenėje, meta iššūkį tradiciniams lyčių vaidmenims ir stereotipams, pagal kuriuos moterys vaizduojamos kaip silpnos arba nepajėgios atlikti fizinės jėgos ar kovinių įgūdžių reikalaujančių vaidmenų. Trečia priežastis – tai yra moterų indėlio pripažinimas. Daugelis feminisčių (įskaitant antimilitaristes) pabrėžia, kad istoriškai moterys atliko daug svarbių vaidmenų ir mūšio lauke, ir kaip pagalbininkės. Neleidimas joms tarnauti kariuomenėje yra diskriminacija ir jų indėlio nepripažinimas. Ketvirta priežastis – kariuomenė gali suteikti galimybių, kurios galėtų būti neprieinamos kitais atvejais. Todėl liberalios feministės nori, kad moterys turėtų lygias galimybes naudotis šiomis privilegijomis⁷⁸. Kariuomenę jos netgi laiko ekonominės ir socialinės nelygybės visuomenėje atspindžiu. Kitaip tariant, daugiau moterų ten reiškia didesnę lyčių lygybę visuomenėje⁷⁹.

Tai nereiškia, kad liberalios feministės nemato problemų kariuomenių viduje, kaip tik dažnai yra susitelkusios į reformas ir sąlygų moterims gerinimą. Judith Hicks Stiehm, pavyzdžiui, teigia, kad apskritai moterys gali pakeisti kariuomenę, padaryti ją demokratiškesnę, mažiau hierarchišką, labiau užjaučiančią ir labiau pritaikytą šiuolaikiniam pasauliui; atitinkamai, moterų dalyvavimas kariuomenėje suteikia galimybę sutrikdyti, sugriauti ir net pakeisti kariuomenę, o kartu, jos nuomone, ir tarptautinius santykius. Be to, pasak jos, jei kariai vyrai mato moteris, kurios yra veiksnios ir stiprios, jiems sunkiau objektyvizuoti ir seksualizuoti moteris⁸⁰. Liberalios feministės sutinka, kad ginkluotosiose pajėgose

---

⁷⁵ Duncanson, Woodward, *Regendering the military*, 5.

⁷⁶ Caroline Kennedy-Pipe, *Liberal Feminists, Militaries and War*, 23–30.

⁷⁷ *Ibid*, 30.

⁷⁸ Duncanson, Woodward, *Regendering the military*, 3–21.

⁷⁹ Caroline Kennedy-Pipe, *Liberal Feminists, Militaries and War*, 24.

⁸⁰ Judith Hicks Stiehm, *It's Our Military, Too! Women and the US Military* (Temple University Press, JAV, 1996).

poplitęs seksualinis smurtas prieš moteris ir kad tai yra opi problema⁸¹, bet labiau linkusios ieškoti būdų, kaip tam užkirsti kelią. Megan H. MacKenzie argumentuoja, kad kai moterys išstumiamos iš kovinių pozicijų, kariuomenė išlieka vyriška bei išlaiko hierarchiją, kurioje vyrai yra aukščiau nei moterys. Moterų vaizdavimas kaip taikių, silpnų ir pažeidžiamų kaip tik padaro kariuomenę stipriai vyriška institucija⁸².

Kaip rodo feministinio aktyvizmo dešimtmečiai, abi strategijos turi trūkumų. Akcentuojant „vienodumą“ ir įgyvendinant įtraukimo strategiją iš moterų reikalaujama, kad jos prisitaikytų prie vyraujančios vyriškumo lyties normos, o tai vargiai pasiekama. Todėl jos netampa lygiavertėmis ir taip pat vyriškos normos, patriarchalinės vertybės lieka nepaneigtos, militarizmas nekvestionuojamas. Kitu atveju – kyla pavojus, kad bus privilegijuojami „moteriški“ veikimo būdai. Jei moterys pasisako už nesmurtines alternatyvas karui, kyla pavojus, kad bus iš naujo įprasmintos senos moterų sąsajos su taika ir pacifizmu, o tai ignoruoja moterų patirčių karuose įvairovę⁸³. Kaip teigia Sjöberg, nėra vienos moters patirties kare (kaip ir nėra vienos vyro patirties)⁸⁴. Be to, kaip pripažįsta pačios antimilitaristės, moterų siejimas tik su taika mažina tikimybę, kad į moteris viešajame gyvenime bus žiūrima rimtai⁸⁵. Tačiau apskritai moterų nematymas, jų patirčių ignoravimas yra žalingas.

Literatūroje taip pat iškiriama, kad agituoti už „teisę kovoti“ lengviau Vakarų demokratijose. Dalyje pasaulio – vyrai ir moterys turi kur kas mažiau galimybių rinktis. Agitavimas leisti kovoti ir mirti nacionalinėse armijose atrodytų keistai šalyse, kur piliečiai kenčia nuo savo valstybių karių. Tą patį būtų galima pasakyti ir apie antimilitaristinį feminizmą – lengva agituoti už taiką, kol šalis nėra užpulta. Nors daugiausiai į liberalų ir antimilitaristinį feminizmą per moterų įtraukimo į kariuomenes klausimą, ši analizė leido pamatyti išsiskiriančius argumentus, kurie padeda nagrinėti moterų judėjimus militarizuotose valstybėse, siekiant išsiaiškinti kokią įtaką jiems turi konfliktas, nesaugumas bei militarizacija.

---

⁸¹ Caroline Kennedy-Pipe, *Liberal Feminists, Militaries and War*, 28.

⁸² Megan MacKenzie, *Beyond the Band of Brothers*.

⁸³ Duncanson, Woodward, *Regendering the military*, 8–15.

⁸⁴ Laura Sjöberg, *Gender, War, and Conflict*.

⁸⁵ Duncanson, Woodward, *Regendering the military*, 8–15.

2. Tyrimo metodologija

Šiame darbe atliekama kokybinė atvejo studija – analizuojamas feminizmas militarizacijos sąlygomis Armėnijoje. Tiksliau – kokią įtaką moterų judėjimas daro konfliktas bei militarizacija bei kokios jų galimybės įsilieti į saugumo klausimus taip, kad keistų dominuojantį militaristinį naratyvą. Aktyvistės, kaip tiriamoji grupė, pasirinktos, atsižvelgiant į tai, kad Armėnijoje moterų judėjimai yra tie, kurie daugiausiai kelia moterų teisių klausimus, kalba apie militarizaciją, patriarchytą ir to poveikį lyties aspektu. Tyrimo duomenys – 8 pusiau struktūruoti giluminiai interviu su Armėnijoje šiais klausimais dirbančiomis moterimis bei antriniais šaltiniais.

Tyrimo interviu buvo ieškoma moterų, kurios Armėnijoje aktyviai dirba su moterų teisių, konflikto sprendimo ir taikos kūrimo klausimais. Kontaktai rinkti viešai prieinamuose šaltiniuose bei per Švedijos NVO *Kvinna till Kvinna*, kuri yra viena pagrindinių feministinių organizacijų pasaulyje, tiesiogiai dirbanti nuo karo ir konfliktų nukentėjusiose vietovėse bei siekianti įgalinti vietines organizacijas. Ji viena pagrindinių tarptautinių organizacijų, dirbančių Armėnijoje. Vėliau pokalbių metu kelios dalyvės davė rekomendacijų, tačiau visais atvejais su jų rekomenduotais žmonėmis jau buvo susisiekti ar bandyta tai padaryti. Ne visos moterys, į kurias buvo kreiptasi, atsakė ar sutiko dalyvauti tyrime.

Iš viso paimti 9 interviu, iš kurių 8 naudojami tyrimui. Su penkiomis tyrimo dalyvėmis pokalbiai įrašyti 2024-ųjų sausį susitikus gyvai Jerevane, Armėnijoje. (Gyvi susitikimai ir apskritai apsilankymas Jerevane, bendravimas su vietiniais padėjo susidaryti platesnį vaizdą ir suteikė naudingos informacijos tyrimui). Keturi pokalbiai įrašyti vasario-balandžio mėnesiais nuotoliniu būdu per *MS Teams* ir *Facebook Messenger* platformas. Beveik visi interviu vyko anglų kalba, viena dalyvė atsakinėjo rusiškai, dar vienas pokalbis vyko lietuviškai.

Raštu tariantis dėl pokalbių, tyrimo dalyvės buvo informuotos kas atlieka tyrimą, kad autorė studijuoja Vilniaus universitete tarptautinių santykių magistro programoje, kad šiam darbui ir renkama medžiaga, kad darbas bus pateiktas Vilniaus universitetui. Taip pat joms buvo nusiųstos preliminarios pokalbio temos – kad į militarizaciją ir Kalnų Karabacho konfliktą žvelgiama iš moters perspektyvos. Dalyvės informuotos, kad darbas bus pateiktas lietuvių kalba. Visos tyrimo dalyvės sutiko būti įrašinėjamos ir kad medžiaga bus naudojama tyrimui. Atsižvelgiant į tai, kad tyrimo klausimai yra jautrūs

Armėnijos visuomenėje (tai išryškės tyrime), nuspręsta neatskleisti dalyvių vardų. Tačiau joms nereikalavus likti pilnai anonimiškomis, dalis informacijos, reikalingos tyrimui, atskleidžiama.

Tyrimui pasirinktos skirtingus požiūrius bei darbinę patirtį turinčios tyrimo dalyvės, taip siekiant atspindėti kuo realesnę situaciją ir suteikti daugiau konteksto. Atsižvelgiant į tai, klausimai nebuvo formuluojami visoms vienodai ar pateikiami ta pačia tvarka. Taip pat pokalbių metu buvo reaguojama į atsakymus, užduodami atitinkami patikslinamieji klausimai. Interviu gairės pateikiamos prieduose (*Priedas Nr. 1*). Pilnos interviu transkripcijos pateikiamos taip prieduose (*Priedas Nr. 2*). Šis priedas pasiekiamas atskirai per *google.drive* (nuoroda pateikiama *Priedas Nr. 1*).

Tyrimo dalyvių amžiaus intervalas yra tarp 20–75 metų, skiriasi jų šeiminė padėtis bei darbinė veikla. Šešios dalyvės yra armėnės (dvi kilusios iš Kalnų Karabacho, viena iš jų – pusiau armėnė, pusiau Kalnų Karabacho armėnė) ir dirba daugiausiai NVO su taikos stiprinimo, saugumo, konfliktų sprendimo ir moterų teisių klausimais. Tyrime šios šešios pašnekovės vadinamos „aktyvistėmis“. Dar viena tyrimo dalyvė – Armėnijos žurnalistė, nušviečianti socialines temas Armėnijoje. Paskutinė pašnekovė – Švedijos NVO *Kvinna till Kvinna* Pietų Kaukazo programos vadovė, tiesiogiai dirbanti su vietinėmis Armėnijos, Azerbaidžano ir Abchazijos moterų organizacijomis.

Tyrimo metu naudojami antriniai šaltiniai – publicistiniai ir akademiniai straipsniai, kuriuose pateikiama reikšmingos informacijos apie militarizacijos ir konflikto poveikį lyties pagrindu bei apie moterų judėjimus, kaip jie keitėsi nuo Armėnijos nepriklausomybės. Antriniai šaltiniai pasitelkti tam, kad būtų galima susidaryti aiškesnį vaizdą, užčiuopti pokytį, nes iš interviu daugiausiai buvo galima susidaryti vaizdą apie dabartinę situaciją, atskleisti dabartinį moterų požiūrį.

Tyrimas turi keletą ribotumų. Pirma, beveik visi pokalbiai vyko anglų kalba, vienas – rusiškai, dar vienas interviu paimtas lietuviškai. Anglų ir rusų kalbų atveju jos nėra gimtosios nei autorei, nei pašnekovėms, todėl galėjo būti sudėtingiau save išreikšti abiem pusėms. Antras ribotumas – analizei naudoti tik anglakalbiai antriniai šaltiniai, todėl gauta ribota informacija. Taip pat svarbu paminėti, kad buvo kalbama saugumo tema, o kaip minėjo kelios pašnekovės, jos vengia pasisakyti viešai kai kuriais klausimais, pavyzdžiui, kritikuoti militarizaciją. Be to, įtakos atsakymams galėjo turėti, kad autorė nėra armėnė. Tai galėjo apriboti pašnekovių atsakymus, jos galėjo atsakyti taip, kaip norėtų, kad būtų jų šalis reprezentuota, esant sudėtingai saugumo situacijai.

Remiantis feminizmo teorija, kad karo nagrinėjimui svarbi lyties specifika, orientaciniai klausimai buvo formuluojami, koncentruojantis į moters aspektą, moterų patirtis, požiūrį. Pokalbių temos konstruotos pagal temas, kurios išryškėjo teorijoje. Antimilitarisčių apibrėžta militarizacija, susiejimas su patriarchaliniais galios santykiais ir išskirtas to neigiamas poveikis moterims paskatino klausti tyrimo dalyvių apie tai, kokį poveikį, jų nuomone, militarizacija ir konfliktas turi moterims, kaip tai susiję su patriarchytu ir kaip jos tai patiria asmeniškai, nes pačios yra moterys. Teorijoje tarp liberalių feminisčių ir antimilitarisčių vykstanti diskusija apie moterų įtraukimą į ginkluotąsias pajėgas padiktavo tematinį skyrių apie tokį įtraukimą Armėnijoje. Galiausiai kalbėtasi apie moterų galimybes ką nors keisti, nes, kaip teigiama teorijoje, neužtenka vien moterų įtraukti, svarbu atsižvelgti į tai, ar jos atstovauja moterims kaip socialinei grupei ar gali daryti įtaką dominuojančiam naratyvui.

3. Militarizacijos ir konflikto poveikio Armėnijos moterų judėjimams analizė

Analizė suskirstyta į keturis skyrius. Temos suskirstytos, išanalizavus surinktą medžiagą.

Militarizacijos poveikis moterims. Šiame skyriuje siekiama išryškinti, kodėl Armėnija laikoma militarizuota valstybe bei kokį poveikį tai turi konkrečiai moterims. Daugiausiai remiamasi Armėnijoje atliktais tyrimais apie tai, kaip konfliktas ir militarizacija veikia moteris bei pavyzdžiais, kuriuos pašnekovės išskyrė per interviu. Skyriaus tikslas yra suprasti militarizacijos (taip pat ir konflikto) poveikį moterims, kaip tai susiję su patriarchalinėmis vertybėmis. Surinkta medžiaga lyginama su teorijoje antimilitarisčių išskirtais pavyzdžiais.

Feminizmas militarizacijos (ir nesaugumo) sąlygomis. Šiame bloke nagrinėjama kaip šalyje keitėsi feminisčių, aktyvisčių požiūris į taiką, militarizaciją, priklausomai nuo situacijos Kalnų Karabache ir galiausiai pasikeitusios saugumo situacijos pačioje Armėnijoje. Tai daroma apžvelgiant ir analizuojant vieną ryškiausių moterų kampanijų už taiką Armėnijoje „Moterys už taiką“ (angl. „Women for Peace“), analizuojant antriniuose šaltiniuose surinktą informaciją apie moterų judėjimus ir jų įsitraukimą po Sovietų Sąjungos griuvimo. Taip pat – aptariamas dabar pastebimas didėjantis nesaugumo jausmas ir tapatybės permąstymas, atsiradęs po 2023-ųjų rugsėjo, kai Azerbaidžanas jėga atsiėmė Kalnų Karabacho teritoriją. Bandoma suprasti, kaip pralaimėjimas bei iškilusi nauja grėsmė pačiai Armėnijos teritorijai daro įtaką ir moterų požiūriui į gynybą, taiką.

Moterų įtraukimas į ginkluotąsias pajėgas. Šis skyrius glaudžiai susijęs su antruoju. Iš pradžių pateikiamas kontekstas apie tai, kaip ir kodėl dabar Armėnijos vyriausybė bando įtraukti daugiau moterų į karines struktūras. Toliau nagrinėjama diskusija tarp antimilitaristinių ir liberalų požiūrius išsakančių moterų, gilinamasi, kokius argumentus jos išskiria. Šis skyrius atsirado, atsižvelgiant į tai, kad moterų įtraukimas į kariuomenę yra viena dominuojančių temų literatūroje, o Armėnijos vyriausybė pradėjo skatinti moterų įtraukimą, ką galima sieti su moters vaidmens visuomenėje permąstymu.

Moterų galimybės keisti dominuojantį naratyvą. Paskutinis skyrius tarsi apibendrina ankstesniuose aptartus klausimus, siekiant suprasti, kokios moterų galimybės įsilieti į saugumo klausimus taip, kad jos galėtų pakeisti dominuojantį (vyrišką/militaristinį) naratyvą. Skyriuje aptarima kaip tyrimo dalyvės kalbėjo apie militarizacijos ir konflikto poveikį, kaip pačios matė savo darbą ir galimybes įsilieti.

3.1. Militarizacijos poveikis moterims

Šiame skyriuje, remiantis antriniais šaltiniais bei interviu, aptariama, kodėl Armėnija laikoma militarizuota valstybe ir kokį poveikį militarizacija, Kalnų Karabacho konfliktas ir patriarchaliniai galios santykiai turi visuomenei ir konkrečiai moterims.

Pastaruosius daugiau nei 30 metų Armėnija yra karo parengtyje su kaimyniniu Azerbaidžanu (anksčiau pagrindinis šalių nesutarimas buvo dėl Kalnų Karabacho, dabar, po 2023-ųjų rugsėjį Baku jėga atsiimtos Karabacho teritorijos, saugumo iššūkiai Armėnijoje keičiasi – šalis susirūpinusi savo teritorijos saugumu). Atkūrusi nepriklausomybę, šalis stipriai militarizavosi ir dabar yra viena labiausiai militarizuotų valstybių pasaulyje – Globalaus militarizacijos indekso duomenimis, užima trečią vietą. Šalyje aukštas kariuomenės personalo ir civilių santykis – 15,4 karių tenka 1000 gyventojų⁸⁶. Vyriausybė didelę dalį biudžeto skiria gynybai – 2023 m. išlaidos siekė didžiausią iki šiol sumą – 506 mlrd. dramų (1,28 mlrd. dolerių), lyginant su ankstesniais metais, suma didesnė 46 %⁸⁷. 2024-aisiais vyriausybė

---

⁸⁶ Bayer, Hauk, *Global Militarisation Index 2023*, 20.

⁸⁷ Azatutyun, „Armenia To Hike Defense Spending In 2023“, *Azatutyun*, publikuota 2022 m. lapkričio 2 d., <https://www.azatutyun.am/a/32112543.html>.

planuoja keliais procentais didesnę biudžetą⁸⁸. Kaip išskiriama ir literatūroje, didelis karinėms reikmėms skiriamas biudžetas yra vienas militarizacijos rodiklių.

Svarbu paminėti, kad nepanašu, jog Armėnija militarizuotųsi, turėdama intencijų užimti kitas teritorijas, tai daro dėl gynybos. Tyrimo dalyvės, nepriklausomai nuo pažiūrų, tai irgi išskyrė: „*neperka ginklų agresijai, perka gynybai, tai labai svarbu*“⁸⁹. Nors šalis militarizuojasi, tuo pat metu kalba ir apie taiką, Jerevanas deda pastangas, kad pasirašytų taikos susitarimą su Azerbaidžanu. Kaip teigė viena dalyvių, „*ruošiamės abiem tuo pat metu – ir karui, ir taikai*“⁹⁰. Taika yra tema aptarinėjama viešojoje erdvėje, tačiau taika įprastai militarizacijos sąlygomis, nėra mėgstama tema. Viena pašnekovių įvardino, kad taika labai nemėgstama tema, nes tai siejama su praradimu, buvimu išdaviku⁹¹. Kaip teigė Armėnijos žurnalistė nors kalbama apie taiką, bet ji nėra viską apimanti ir tai nereiškia mažiau militarizacijos – jos kaip tik daugiau, tik kitokios, pabrėžiama, kad tai atgrasymui. „*Sakoma, kad tai dėl saugumo, nes Azerbaidžanas ginkluojasi. Tai visada aiškinama per priešą. Nėra kitos nuomonės. Visi mano, kad tai vienintelis būdas*“⁹². Azerbaidžaną (kaip ir Turkiją) Armėnija savo Saugumo strategijoje įvardija kaip grėsmę⁹³.

Be didelio karinio biudžeto Armėnijoje ryškūs ir kiti literatūroje išskiriami militarizacijos ženklai. Pavyzdžiui, kad militaristinės idėjos įsiskverbios į su karu ir gynyba nesusijusias sritis, kaip kad švietimo įstaigas. Kelios pašnekovės paminėjo, kad vaikai dažnai dėvi karines uniformas: „*Mano pusseserė didžiudamasi įkėlė savo vaiką su karine uniforma. Tai tik vienas militarizacijos manifestacijos pavyzdžių – vaikai nuo vaikystės prie to pratinami*“⁹⁴. Taip pat, kad vaikai turi deklamuoti eilėraščius apie už savo šalį kariaujančius ir žūstančius karius: „*Vaikai mokomi, kad herojaus simbolis yra karys. Mūsų laikų herojus tas kuris paaukoja gyvenimą dėl šalies*“⁹⁵.

Akademinėje literatūroje išskiriamas glaudus ryšys tarp militarizacijos ir patriarchato – militarizmas atsirado iš patriarchato ir savo ruožtu stiprina bei įtvirtina patriarchalinę kultūrą ir nuostatas

---

⁸⁸ Massispost, „Armenia’s Defense Spending to Increase to \$1.38 Billion in 2024“, Massispost, publikuota 2023 m. gruodžio 6 d., <https://massispost.com/2023/12/armenias-defense-spending-to-increase-to-1-38-billion-in-2024/>.

⁸⁹ Aktyvistė 2, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 30d.

⁹⁰ Aktyvistė 4, interviu su autore, MS Teams, 2024 vasario 5d.

⁹¹ Aktyvistė 1, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 30d.

⁹² Armėnijos žurnalistė, interviu su autore, Facebook Messenger, 2024 kovo 30d.

⁹³ Bayer, Hauk, *Global Militarisation Index 2023*, 20.

⁹⁴ Aktyvistė 1, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 30d.

⁹⁵ Armėnijos žurnalistė, interviu su autore, Facebook Messenger, 2024 kovo 30d.

visuomenėje bei pasaulyje. Armėnijos visuomenėje išsiskiria stiprūs patriarchaliniai galios santykiai. Kelios pašnekovės išskyrė, kad dabartinei mąstysenai įtakos turi ne tik militarizacija, bet ir, pavyzdžiui, krikščionybė. „Bažnyčioje vyrai yra viršuje, o moterys tos, kurios patarnauja“.⁹⁶ Taip pat, kad įtakos turėjo sovietmetis⁹⁷. Kaip teigė viena dalyvė, „Moterys buvo visur, bet nebuvo niekur“, turėdama omenyje, kad sovietmečiu vykusį vadinamoji emancipacija reiškė, kad moterims buvo užkrauta daugiau naščių, bet pavyzdžiui neįvyko darbų su vyrais pasidalijimas namų sferoje⁹⁸. Taip pat įtakos lyčių santykiams turi Kalnų Karabacho konfliktas, dėl kurio ir yra stipri militarizacija⁹⁹. Šalyje susiformavusi „tautos kaip šeimos“ samprata, kurioje iš vyrų reikalaujama aukotis dėl tėvynės, o moterims priskiriama atsakomybė – motinystė – gimdyti ir auginti karius. Šeima kartu su motinyste visada buvo pagrindinis armėnų kultūros tradicijų principas. Moterys yra atsakingos už šeimos vertybių išlaikymą, taip įtvirtinant „šventos motinos“ įvaizdį armėnų visuomenėje¹⁰⁰. Kaip teigė viena pašnekovių, „pas mus yra moters sudievinimo kultūra. Dievina motina, o su žmona elgiasi kaip su verge. Gaunasi toks disbalansas“¹⁰¹. Tradiciškai tokioje visuomenėje moterims tenka vaidmenys, orientuoti į šeimą, privačią gyvenimo sritį, o vyrai dominuoja viešajame gyvenime¹⁰².

Kadangi vyrai yra kariai, jie laikomi herojais, o moterys tomis, kurios patarnauja savo vyrams. Tai reiškia, kad moterys turi mažiau galimybių pasirinkti, ką nori veikti gyvenime. „Ne dėl mūsų kaltės žuvo daugybė vyrų, bet iš mūsų tikimasi, kad mes, pavyzdžiui, prižiūrėsime sužeistuosius. Jeigu kažkuo skundiesi, tau gali pasakyti, kad kažkas mirė, kad tu gyventum, o tu skundiesi dėl tokio mažo dalyko kaip sveikatos priežiūra. Negali turėti mažų gyvenimo problemų“.¹⁰³ Viena pašnekovių išskyrė tokį pavyzdį – kai kariai yra heroizuojami, moterys netenka teisės gedėti savo sūnų kaip mamos. Jos turi didžiulį pasiaukojimą, kad jie žuvo gindami šalį. Tuo pat metu iš jų reikalaujama gedėti visą gyvenimą – elgtis kaip herojaus mamai, o ne kaip moteriai, kuri tiesiog egzistuoja. Pavyzdžiui, jei pasirodo susitvarkiusi

---

⁹⁶ Aktyvistė 3, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 29d.

⁹⁷ Aktyvistė 5, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 25d.

⁹⁸ Aktyvistė 2, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 30d.

⁹⁹ Walsh, *Gender, Conflict, and Social Change in Armenia and Azerbaijan*, 426.

¹⁰⁰ Ziemer, *The Impact of Conflict and Militarization*, 7–10.

¹⁰¹ Aktyvistė 5, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 25d.

¹⁰² Ziemer, *The Impact of Conflict and Militarization*, 7–10.

¹⁰³ Interviu su Armėnijos žurnaliste, Facebook Messenger, 2024 kovo 30d.

plaukus, su makiažu ar manikiūru gali susilaukti komentarų, kad negedi. Tokiu atveju gyjimo procesas nevyksta¹⁰⁴.

Kad iš moterų tikimasi karių gimdymo, rodo ir vyriausybės skatinamos programos. 2017 m. Armėnijos priimtoje tautos ir kariuomenės koncepcijoje buvo skatinama „glaudesnė Armėnijos kariuomenės ir visuomenės integracija“. Kaip išskiriama regiono tyrėjų, šiame kontekste moterys buvo laikomos silpnomis ir aukomis, kurioms reikia vyrų apsaugos, todėl tikimasi, kad jos gimdys vyrus karius, kurie galės jas „apsaugoti“, o tie patys vyrai tarnaus patriarchalinei sistemai, skatinančiai dominuoti „kitų“, ypač moterų, atžvilgiu¹⁰⁵. Kitas pavyzdys – po 2020-ųjų eskalacijos Kalnų Karabache, kai žuvo apie 4 000 Armėnijos karių, buvo pasiūlytas nemokamas vaisingumo gydymas, įskaitant apvaisinimą *in vitro*, veteranų ir žuvusių karių šeimoms. Vyriausybė padidino moterų, kurios gali pasinaudoti programa, amžių nuo 42 iki 53 metų¹⁰⁶. Be to, Armėnijoje, kaip ir kitose Pietų Kaukazo šalyse, paplitę abortai lyties pagrindu, kai sūnūs vertinami labiau nei dukterys. Bent kelios pašnekovės paminėjo, kad moterys visuomenėje laikomos inkubatoriais. Tiesa pašnekovės to neišskyrė dažnai. Kalnų Karabache gyvenusi pašnekovė teigė, kad 90-aisiais valdžia skatino gimdyti daugiau vaikų. „*Tai – tiesioginė militarizacija, pažeidžianti moterų teises, todėl, kad ši politika turėjo poveikį moterims – jos laikė savo pareiga – privalau gimdyti vaikus, kad mano šalis būtų saugi*“.¹⁰⁷ Pašnekovė, kuri augina dvi dukras, sakė sulaukianti raginimų susilaukti ir berniuko. Ji sutiko, kad patriarchalinės normos vis dar gyvos ir stiprios, bet pabrėžė, kad mato pokytį. „*Jeigu vaikai Jerevane, nepagalvotum, kad čia patriarchalinė šalis. Manau, kad šis naratyvas, kad moterys visuomenei turi duoti (angl. deliver) karių, jau pasenęs*“¹⁰⁸. Ji sakė, kad daug Armėnijos moterų, auginančių berniukus, emigravo į Kanadą, kad sūnūs išvengtų karinės tarnybos. Dėl tos pačios priežasties, daug Armėnijos berniukų yra Rusijos ar Bulgarijos piliečiai. Pašnekovė tai pateikė, kaip įrodymą, kad tai, naratyvas, jog moterys gimdo berniukus yra pasenęs ir neatitinka dabartinės situacijos¹⁰⁹.

---

¹⁰⁴ Aktyvistė 1, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 30d.

¹⁰⁵ Abrahamyan et al., 53.

¹⁰⁶ Karena Avedissian, „Mothers and Soldiers: A Woman’s Place in Armenian Defense“, *EVN Report*, paskelbta 2023 m. lapkričio 23 d., <https://evnreport.com/magazine-issues/mothers-and-soldiers-a-womans-place-in-armenian-defense/>.

¹⁰⁷ Aktyvistė 5, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 25d.

¹⁰⁸ Aktyvistė 4, interviu su autore, MS Teams, 2024 vasario 5d.

¹⁰⁹ *Ibid*

Tyrimai rodo, kad militarizuotose visuomenėse, ypač konfliktų paveiktose vietovėse, dažniau paplitęs smurtas šeimoje ir smurtas prieš moteris. Akademinėje literatūroje aiškinama, kad tai vyksta dėl skatinamo vyriškumo idealo, pagal kurį vyrai turi būti aktyvūs, o ne pasyvūs – grėsmei (karinei) neutralizuoti turi naudoti smurtą, o ne ieškoti kompromisų. Šis mąstymas iš fronto persikelia į šeimą¹¹⁰. Smurtas lyties pagrindu paplitęs ir Armėnijoje¹¹¹. Viena pašnekovė pabrėžė, kad smurto artimoje aplinkoje tik daugėja su kiekviena krize (pandemija, Kalnų Karabacho konflikto eskalacijomis)¹¹². Visgi, moterys linkusios nuvertinti savo saugumą, smurtą laiko privačiu reikalu ir apie jį nėra linkusios kalbėti. Be to, dažnai moterys teigia daugiau streso patiriančios dėl kariaujančių vyrų, o ne dėl savo saugumo¹¹³. Viena pašnekovė išskyrė, kad pati pirmus kartus išgirdusi, jog svarbu kalbėti apie poveikį moterims bei jų įtraukimą į konflikto sprendimą, opanavo: „užaugau matydama karius, kurie buvo vyrai. Girdėjau jų istorijas, kaip jie buvo giriami, moterys nebuvo minimos. Užaugau su įsitikinimu, kad tik vyrai paveikiami karo ir kad jie ir turi dalyvauti sprendimų priėmime, derybose, su kariuomene susijusiuose procesuose“¹¹⁴. Ji teigė, kad moterys linkusios neprioritetizuoti savo patirčių bei indėlio ir pateikia pavyzdį: vienos mokyklos Kalnų Karabache direktorė atstatė mokyklą ir atkūrė jos veiklą, kad vaikai galėtų vėl į ją eiti ir gauti išsilavinimą (prieš tai mokykla buvo naudojama kaip karo ligoninė). Pradėjus su mokytoja kalbėti apie vaidmenų pasiskirstymą šeimoje, ar vyrai turėtų rūpintis namų ūkiu, mokyklos direktorė atsakė: „oi ne, mūsų vyrai yra herojai, jie kaunasi. Jie laimėjo karą“. „Tą man pasakė moteris, kuri atkūrė mokyklą, edukacinę sistemą. Tai tik vienas pavyzdys, kaip moterų mąstymas yra apribotas“¹¹⁵.

Dėl pažeidžiamumo moterys dažnai tampa prekybos žmonėmis aukomis arba yra priverstos teikti seksualines paslaugas už pinigus, užsiimti vadinamuoju „išgyvenimo seksu“ (angl. survival sex). *Kvinna till Kvinna* 2019 m. surinkti duomenys atskleidžia, kad sekso pirkimas ir pardavimas plinta regionuose ir teritorijose aplink karines bazines. Seksualines paslaugas dažniausiai teikia neturtingos motinos, įtariama, kad dėl ekonominių sunkumų jos pardavinėja ir nepilnametės dukras. Taip pat yra žinoma apie vadinamuosius „medvilnės autobusus“ (angl. cotton buses), verbuojančius nepritekliuje gyvenančias

---

¹¹⁰ Ziemer, *The Impact of Conflict and Militarization*, 7–10.

¹¹¹ Kvinna till Kvinna Foundation, *Listen to Her*, 28.

¹¹² Aktyvistėl, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 30d.

¹¹³ *Ibid*

¹¹⁴ *Ibid*

¹¹⁵ *Ibid*

moteris vieną dieną padirbti medvilnės laukuose. Yra įrodymų, kad jos vežamos ne dirbti laukuose, o teikti seksualinių paslaugų tam tikruose regionuose arba karinėse bazėse. Už kelionę moterys gauna kelis eurus. Be to, žmogaus teisių aktyvistės seksualinį išnaudojimą įvardina kaip vieną sudedamųjų karinių struktūrų dalių. Sklando gandai, kad žemesnio rango kariai mainais į privilegijas turi „seksualiai siūlyti savo žmonas“ aukštesnio rango karininkams. Visgi, dėl tems jautrumo sudėtinga surinkti patikimų duomenų ir liudijimų, savo istorijomis moterys dalijasi tik privačiuose pokalbiuose. Apskritai ši tema yra didelė stigma, moterys linkusios tylėti apie patirtą seksualinę prievartą, moterys ir aplinka linkusios kaltinti pačias moteris, kad leido tam įvykti¹¹⁶.

Nors lyčių lygybės padėtis Armėnijoje gerėja, moterys ir toliau kenčia dėl didelės nelygybės politiniame, socialiniame ir ekonominiame gyvenime¹¹⁷. Global Gender Gap Report 2023 metų duomenimis, Armėnija pagal bendrą lyčių lygybę užėmė 61 vietą iš 146 šalių¹¹⁸. Feminisčių tyrimai rodo, kad dėl didelių išlaidų gynybai kenčia tokios sritys kaip švietimas ar sveikatos apsauga, o dėl to labiausiai nukenčia mažiausias pajamas gaunančios moterys, nes jos labiausiai priklausomos nuo socialinių išmokų¹¹⁹. Be to, tai yra sritys, kuriose daugiausiai dirba moterys – kai nepakankamai finansuojama, jos uždirba mažiau¹²⁰. Praradusios vyrus, jos yra priverstos išlaikyti šeimą. Konfliktas bei vyraujantys stereotipai apie moterų vietą taip pat apriboja moterų mobilumą, dėl ko joms sunkiau rasti darbą, įgyti išsilavinimą¹²¹. „*Manau, kad mane paveikė visa sistema – gavau prastą išsilavinimą, prastą sveikatos priežiūrą, turiu išleisti daug pinigų nuomai. Visos socialinės išlaidos paliktos ant mano pečių*“. Dalyvė pateikė dar vieną pavyzdį – šalyje nėra sistemos, kuri pasirūpintų senais žmonėmis. Kadangi ji nėra susituokusi, turi rūpintis sergančiais tėvais. „*Mano sesuo ištekėjusi, jos atsakomybė rūpintis savo vaikais ir namais, kuriuose gyvena. Jeigu ji neprižiūri mamos, niekas nesako, kad ji bloga dukra. O man sakytų*“¹²². Viena pašnekovė išskyrė, kad yra mačiusi daug smurto atvejų, kai moterims buvo sunku palikti smurtaujančią vyrą, nes jos nėra ekonomiškai įgalintos¹²³.

---

¹¹⁶ Kvinna till Kvinna Foundation, 27–28.

¹¹⁷ Ziemer, *The Impact of Conflict and Militarization*, 7–10.

¹¹⁸ *Ibid*

¹¹⁹ Elveren, Moghadam, *Militarization and Gender Inequality*, 427–445.

¹²⁰ Walsh, *Gender, Conflict, and Social Change in Armenia and Azerbaijan*, 429.

¹²¹ Kvinna till Kvinna Foundation, 23–24.

¹²² Armėnijos žurnalistė, interviu su autore, Facebook Messenger, 2024 kovo 30d.

¹²³ Aktyvistė 3, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 29d.

Taigi, Armėnija galima laikyti militarizuota šalimi, kurioje stipriai išsėknijusios patriarchalinės vertybės. Tokioje visuomenėje, kaip rodo tyrimai bei pačių moterų liudijimai, moterys yra neproporcingai neigiamai paveikiamos konflikto, militarizacijos ir patriarchalinių galios santykių. Taip pat, tokioje visuomenėje, kur herojais laikomi vyrai kariai, pačios moterys yra linkusios nuvertinti savo saugumą, poreikius ar indėlį. Moterų dalyvavimas viešajame gyvenime yra apribotas, tai reiškia, kad joms sunkiau įsitraukti ir į klausimus, susijusius su taika, konfliktu, moterų teisėmis.

3.2. Feminizmas militarizacijos (ir nesaugumo) sąlygomis

Šiame skyriuje nagrinėjama kaip šalyje keitėsi Armėnijos moterų judėjimų požiūris į taiką, militarizaciją, priklausomai nuo situacijos Kalnų Karabache ir galiausiai pasikeitusios saugumo situacijos pačioje Armėnijoje. Kadangi aktyvistės yra tos, kurios kelia moterų klausimus bei kalba apie neigiamą joms daroma poveikį, nagrinėjama, kokią įtaką joms turi militarizacija bei konfliktas. Skyriuje iš pradžių aptariami moterų judėjimai nuo nepriklausomybės atkūrimo. Tada analizuojama viena ryškiausių moterų kampanijų už taiką Armėnijoje „Moterys už taiką“. Galiausiai aptariamas dabar didėjantis nesaugumo jausmas ir tapatybės permąstymas, atsiradęs po 2023-ųjų rugsėjo, kai Azerbaidžanas jėga atsiėmė Kalnų Karabacho teritoriją, kuris turi įtaką dabartiniam požiūriui.

Militarizacijos procesai, pasak tyrėjų, Armėnijos visuomenėje lėmė paradoksus. Viena vertus, stiprino patriarchalinius santykius, kita vertus, skatino moteris priešintis vyraujančioms visuomenės normoms¹²⁴. Armėnijoje mažai moterų politikoje bei einančių aukštas pareigas, todėl jos ieško alternatyvios erdvės savo politiniam aktyvumui išreikšti. Dėl šios priežasties NVO dominuoja moterys (80 proc.)¹²⁵. Po Sovietų Sąjungos griuvimo Armėnijoje (kaip ir kitose Pietų Kaukazo šalyse) atsirado daug tarptautinių donorų, norinčių skatinti demokratines vertybes per vietinių organizacijų įgalinimą¹²⁶. Daugiausiai moterų judėjimai pradėjo fokusuotis į politinį moterų dalyvavimą, edukuoti moteris. Dėl užsienio finansavimo lyčių politika tapo siejama su įtaka iš išorės – moterų teisių kėlimas, bandymas jas įgalinti dėl to neretai laikomas tradicinių ir šeimos vertybių griovimu, sakant kad tai importuota iš užsienio (pavyzdžiui, *gender* sąvoka). Viena pašnekovė tai siejo ir su vyru noru neprarasti galios: „*man atrodo, kad vyrai pasitelkia tradicijas, kad neprarastų patriarchalinės sistemos – jie teigia moterims,*

---

¹²⁴ Ulrike Ziemer, *Women Against Authoritarianism*, 75.

¹²⁵ *Ibid*, 77.

¹²⁶ Abrahamyan et al., *Women Challenging Gender Norms*, 47.

kad jei nesilaikote tradicijų, esate blogos motinos, žmonos, duktės ir tai daro įtaką moterims“¹²⁷. Toks mąstymas būdingas ir kitoms šalims, išsivadavusioms iš Sovietų Sąjungos, bet Armėnijos atveju jį sustiprina konfliktas – kai konfliktas militarizuotoje visuomenėje yra jautri tema, aktyvistės dar dažniau pristatomos kaip išdavikės, tautos priešės¹²⁸. Taip Armėnijos (ir viso regiono) moterys viena vertus susidūrė su valstybės kūrimu, kuris dažnai priklausė nuo tradicinių lyčių vaidmenų ir patriarchalinių vertybių atkūrimo, kita vertus tapo pasaulinio judėjimo už moterų emancipaciją, apimančio lygybės, teisių ir pagarbos reikalavimus. Dėl aktyvisčių pastangų yra pavykę pasiekti pokyčių, pavyzdžiui, 2017 m. priimtas įstatas prieš smurtą artimoje aplinkoje¹²⁹. Apskritai vienas ryškiausių moterų aktyvumo pavyzdžių – jų dalyvavimas 2018 m. vykusiuose antivyrniausybinuose protestuose. Vadinamoji „Aksominė revoliucija“ (angl. Velvet Revolution) baigėsi protestuotojų pergale – tuometis šalies premjeras Serzhas Sargsyanas atsistatydino, o jį pakeitė protestų lyderis Nikolas Pashinyanas. Tačiau nors moterų vaidmuo buvo didelis ir svarbus, jos prisidėjo prie protestų sėkmės, tai praktiškai nepadidino moterų dalyvavimo politikoje¹³⁰.

Dabar Armėnijoje veikia tūkstančiai NVO. Nedidelė dalis jų fokusuojasi į moterų klausimus ir teises, kiti – į taikos stiprinimą ir konfliktų sprendimą, dalis derina abi šias sritis. Šie NVO yra svarbūs kritiškai apmąstant ir praktiškai įgyvendinant konfliktų transformaciją, antimilitaristines ir feministines idėjas, siekiant sumažinti ir neigiamą poveikį moterims, mesti iššūkį patriarchalinėms vertybėms¹³¹. Armėnijos moterys visą nepriklausomybės laikotarpį stengėsi aktyviai įsitraukti į su konfliktu susijusius klausimus¹³², taip parodydamos, kad karo ir taikos politika nėra išimtinai vyriška sritis¹³³. Pavyzdžiui, Pirmojo Karabacho karo metu moterys palaikė kariaujančius vyrus, dalis pačios paėmė ginklus (daugiausiai kilusios iš Kalnų Karabacho)¹³⁴, rūpinosi humanitarine ir psichologine pagalba, kelios pasisakė už taiką¹³⁵. Dažnai minimas vienas ryškiausių moterų dalyvavimo taikdarystėje pavyzdžių –

---

¹²⁷ Aktyvistė 5, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 25d.

¹²⁸ Walsh, *Gender, Conflict, and Social Change in Armenia and Azerbaijan*, 429.

¹²⁹ Walsh, *Gender, Conflict, and Social Change in Armenia and Azerbaijan*, 429.

¹³⁰ Ulrike Ziemer, *Women Against Authoritarianism*, 71–100.

¹³¹ Abrahamyan et al., 47.

¹³² Nona Shahnazarian, „A Good Soldier and a Good Mother: New Conditions and New Roles in the Nagorno-Karabakh War“, *The Journal of Power Institutions in Post-Soviet Societies*, 17(1), 2016.

¹³³ Abrahamyan et al., 54.

¹³⁴ Shahnazarian, *A Good Soldier and a Good Mother*.

¹³⁵ Walsh, *Gender, Conflict, and Social Change in Armenia and Azerbaijan*, 428–429.

kaip Arzu Abdullajeva (azerbaidžanietė) ir Anahit Bayandur (armėnė) palengvino apsikeitimą karo belaisviais ir skatino dialogą konflikto įkarštyje. Už tai jos 1992 m. buvo apdovanotos *Olof Palme Peace*¹³⁶. Ir dabar moterys aktyviai dalyvauja įvairiose taikos kūrimo veiklose, daugiausia pilietinės visuomenės pastangomis, tačiau jos neturi galimybių reikšmingai dalyvauti politinio lygmens derybose¹³⁷.

Po 2018 m. Aksominės revoliucijos, kuri siejama su Armėnijos demokratiškėjimu, vienu ryškiausių moterų balsų už taiką tapo kampanija „Moterys už taiką“, kalbanti apie taiką ir didesnę moterų dalyvavimą jos siekiant. Kampaniją pradėjo Anna Hakobyan, premjero Pashinyano žmona. Ji kvietė prisijungti kuo daugiau moterų bei kalbėjo, kad jos, moterys ir motinos, siekia, jog nebūtų atnaujinti karo veiksmai bei daugiau nebežūtų Armėnijos ir Azerbaidžano kariai¹³⁸. To meto politiniame kontekste iniciatyva buvo novatoriškas ir drąsus žingsnis. Hakobyan kampanija atstovavo naują taikos kūrimo diskursą, kurį tuo metu palaikė ministras pirmininkas ir kiti keli politikai. „Moterys už taiką“ buvo pristatoma tarptautiniu lygiu, Hakobyan dalyvavo susitikimuose ir su įvairiais politikais, diplomatais, kitų šalių aktyvistėmis ir feministėmis, tačiau į kampaniją nebuvo įtraukta svarbiausia grupė – Azerbaidžano moterys¹³⁹.

Taikos tema buvo jautri militarizuotoje visuomenėje, įtakos turėjo ir konflikto eskalacija. Po susirėmimų Armėnijos ir Azerbaidžano pasienyje 2020-ųjų liepą Hakobyan kreipėsi į azerbaidžaniečių moteris ir motinas, ragindama nutraukti karo veiksmus ir siekti taikos, nurodydama, kad karui visada yra alternatyva¹⁴⁰. Hakobyan yra teigusi, kad kol bus siekiama taikos tik savo tautai, o ne visiems vyrams ir moterims, kol tokių derybų paskata bus taika mūsų laikams, o ne taika visiems laikams, tol tokios derybos nepasieks savo tikslo¹⁴¹. Hakobyan teigimu, apskritai galutinis kampanijos tikslas buvo „suburti šimtus tūkstančių armėnių, kurios taptų pavyzdžiu ir suteiktų drąsos diktatūros sąlygomis gyvenančioms azerbaidžanietėms, o dėl jų spaudimo būtų galima užkirsti kelią didelio masto karui ir pasirinkti kitoki

---

¹³⁶ Sinead Walsh, „Nagorno-Karabakh: a gender inclusive approach peace“, *OpenDemocracy*, publikuota 2014 m. spalio 9 d. <https://www.opendemocracy.net/en/odr/nagornokarabakh-gender-inclusive-approach-to-peace/>.

¹³⁷ Abrahamyan et al.

¹³⁸ Mariam Khalatyan, „The War From a Woman’s Perspective: on the “Women For Peace” Campaign“, *SocioScope*, paskelbta 2022 m. lapkričio 23 d., https://socioscope.am/en/archives/3472#_ftn21.

¹³⁹ *Ibid*

¹⁴⁰ Khalatyan, *The War From a Woman’s Perspective*.

¹⁴¹ *Ibid*

konflikto sprendimo būdą¹⁴². Nors buvo kalbama apie taiką abiem pusėms, iniciatyva palaikė mintį, kad Azerbaidžanas yra agresorius, kad taika įmanoma tik jam atsitraukus.

„Moterys už taiką“ kampanijos simboliu buvo pasirinkti papuošalai, pagaminti iš šovinių. Hakobyan sakė, kad kuo daugiau moterų nešios tokius papuošalus, tuo daugiau kulku išnyks, praras savo pirminę reikšmę, tampa tik papuošalu, o taip bus išgelbėta daugiau gyvybių. Tačiau, juvelyras tuos papuošalus gamino iš jau panaudotų išlydytų kulku. Tai reiškia, kad kulkos savo pirminės paskirties neprarado¹⁴³. Apskritai kulkos kaip simbolio pasirinkimą galima laikyti dar vienu militarizacijos ženklu. Be to, nors Hakobyan skyrė dėmesį susitikimams su žuvusių karių tėvais, „Moterys už taiką“ kampanija aplenkė sisteminę problemą šalies kariuomenės viduje, pavyzdžiui, savižudybes, kankinimus ar diskriminaciją¹⁴⁴. Vienas iš militarizacijos ženklų – vengimas kritikuoti šalies karines pajėgas. Karių žmonos ir motinos šlovinamos tol, kol neturi jokių reikalavimų valstybei – nekvestionuoja, nereikalauja, bet susitaiko su savo trauma, ramiai būna su savo vyrais, dažnai fiziškai ir psichologiškai sužalotais kare. Ir ši kampanija bandė primesti karių našlėms atsakomybę būti stiprioms, kovingoms ir gebančioms susitaikyti su savo skausmu¹⁴⁵. Taip pat ir *Kvinna till Kvinna* tyrimas (2019 m.) parodė, kad moterys linkusios deklaruoti stiprybę, sutampančią su vyraujančiu militarizmo ir patriotizmo diskursu, sakydamos „mes nebijome, esame stiprios“. Toks deklaravimas apibūdinamas kaip baimės ir streso valdymo taktika. Pavyzdžiui, viena moteris tyrėjoms sakė, kad bijo, tačiau gyvenant šalia priešų, reikia būti stipriu ir laikyti ginklą rankose¹⁴⁶.

Galiausiai 2020-ųjų rugsėjį, vykstant Antrajam Karabacho karui, Hakobyan su grupe moterų iš Kalnų Karabacho sudalyvavo savaitės trukmės kariniuose mokymuose. Viešumoje pasirodė nuotrauka, kur ji dėvi karinę uniformą ir rankose laiko kalašnikovą. Susitikimo metu ji kalbėjo apie būtiną moterų dalyvavimą karinio puolimo metu. Teigė esanti įsitikinusi, kad daugelis moterų, kaip ir ji pati, yra pasiruošusios ginklu ginti tėvynę ir vaikus. „Tačiau ne dėl karo kaip tokio, o tam, kad įrodytume, jog taika neturi alternatyvos“¹⁴⁷. Hakobyan nuotrauką buvo aptarinėjama soc. tinkluose, bet ši diskusija

---

¹⁴² Anna Hakobyan, „The dead silence of Armenian women. Anna Hakobyan“, *AnnaHakobyan*, publikuota 2022 m. spalio 10 d. <https://wfp.annahakobyan.am/en/2022/10/10/>.

¹⁴³ Khalatyan.

¹⁴⁴ *Ibid*

¹⁴⁵ Narmin Shahmarzade, „Opinion | The silent victims of war“, *OC Media*, paskelbta 2022 m. balandžio 13 d. <https://oc-media.org/opinions/opinion-the-silent-victims-of-war/>.

¹⁴⁶ Kvinna till Kvinna Foundation, 17.

¹⁴⁷ Khalatyan.

parodė, kaip stipriai militarizmą įsisavinusi Armėnijos visuomenė, daug komentuojančiųjų tai vadino moterų lygybės ir net feminizmo pareiškimu¹⁴⁸. Eskalacija sustiprina nepasitikėjimą kita puse. O didėjant nepasitikėjimui, stiprėja įsitikinimas, kad konflikto neįmanoma išspręsti taikiomis priemonėmis, todėl militarizacija tampa vieninteliu keliu, teigiama 2019 m. atliktame *Kvinna till Kvinna* tyrime, atliepiančiame pokyčius po eskalacijos 2016 m. balandį¹⁴⁹.

Tą patį 2020-ųjų rudenį Hakobyan laišku kreipėsi į kitų šalių pirmąsias ponias. Rašė apie savo sūnų, kuris kaip tik su kitais kariais vyksta į frontą, kad jo gyvybei dėl taikos gresia pavojus. Azerbaidžano vyriausybę vadino tironiška ir teroristine, dėl kurios veiksmy mūšio lauke žūsta „nekalti vaikai“, turėdama omeny ir armėnus, ir azerbaidžaniečius¹⁵⁰. Vidinei auditorijai skirtoje kalboje Hakobyan kaip tik ragino kovoti, mirti dėl tėvynės. Ji kalbėjo apie savo sūnų, kuriam pasakė, kad nėra nieko kilnesnio kaip mirti už tėvynę¹⁵¹. Reikia paminėti, kaip išskiriama ir literatūroje, kad militarizmas remiasi tam tikru „Kito“, priešo, vaizdavimu. Tokiame naratyve tautos išlikimas priklauso nuo ribų tarp tautos ir išorinės grėsmės išlaikymo, pasitelkiant karinę galią ir militaristinius diskursus. Tai ypač ryšku Armėnijoje (taip pat ir Azerbaidžane – abi pusės viena kita nepasitiki, su kiekviena karine eskalacija Kalnų Karabache stiprėjo neigiamos nuostatos viena kitos atžvilgiu). O moterys dėl savo užimamo vaidmens (mamos, mokytojos) dažnai yra atsakingos už priešišku naratyvu skleidimą¹⁵².

Taip pat kampanijos komunikacija apeliavo į aptartus stereotipinius vaidmenis: motinos, žmonos, seserys. Nuo pat pradžių Hakobyan ragino vienyti motinas ir neleisti žudyti jų vaikų, nepaisant tautybės. Ji taip pat kalbėjo apie moterų gedulą, kad moterys ir motinos išgyvena amžiną sielvartą dėl savo vaikų netekties; kad jos turi pasisakyti už taiką ir taip daryti įtaką sprendimų priėmėjams. Visgi, moterys buvo pristatomos kaip taikos skleidimo pagalbininkės, kurios patį konflikto sprendimą mielai perleidžia vyrams. Pati Hakobyan sakydavo, kad kampanija nesusijusi su politika, kad nedalyvauja konflikto sprendimų paieškose, esą derybos dėl taikos yra politikų ir pasaulio lyderių reikalas, o moterys galėtų tiesiog imtis taikos sklaidos skatinimo vaidmens. Ji teigė, kad „vyriausybė daro viską, kad būtų sukurta taikos darbotvarkė“. Taip moterims priskiriamas aptartas pagalbinis vaidmuo. Tai kampaniją padarė

---

¹⁴⁸ Hovhannisyan, *Opinion* | *Armenia's womanly face of war*.

¹⁴⁹ Kvinna till Kvinna Foundation, 17.

¹⁵⁰ Khalatyan.

¹⁵¹ *Ibid*

¹⁵² Kvinna till Kvinna Foundation, 8.

simbolišką¹⁵³. Be to, kaip parodė *Kvinna till Kvinna* tyrimas, Armėnijoje moterys dažnai jaučiasi negalinčios turėti įtakos konflikto dinamikai. Kadangi turi rūpintis išgyvenimu ir pragyvenimu, neturi laiko galvoti apie tai. Be to, jos teigė, kad nėra kvalifikuotos dirbti politinėje srityje. Toks pačių moterų nuvertinimas rodo įsitvirtinusias patriarchalines nuostatas¹⁵⁴.

Antrasis Karabacho karas pakeitė ir moterims priskiriamą vaidmenį – nuo mamų raginančių siekti taikos (nors ir pagalbiniu vaidmeniu) iki kovojančių moterų. Publikuodama nuotrauką su kalašnikovu rankose ministro pirmininko žmona pristatė programą 18–27 metų amžiaus moterims – 45 dienų trukmės bazinio karinio rengimo kursas, kuriuos baigusios dalyvės galės prisijungti prie reguliariųjų ginkluotųjų pajėgų. Hakobyan palaikė moterų įtraukimą į kariuomenę, teigdama, kad ginkluotosios pajėgos, kuriose daugiau moterų yra daug veiksmingesnės. Taip pat pabrėždavo, kad tyrimai rodo, jog pasaulis bus taikesnis ir saugesnis, jei moterys atliks rimtesnį vaidmenį gynybos ir saugumo klausimais, o dar labiau – konfliktų sprendimo ir taikos įtvirtinimo procesuose¹⁵⁵. Tai sulaukė kritikos, bet nedaug. Žmogaus teisių aktyvistė Zaruhi Hovhannisyana rašė, kad tai rodo, jog „net taika ir lyčių lygybė tapo kariniais reikalais“. Ji pridėjo, kad stiprėjant militarizacijai, mažėja erdvės karo kritikai. Esą taip susiklosto situacija, kai taika įmanoma tik per karą, o lyčių lygybės tikslai įmanomi tik per griežtą patriarchalinę kariuomenės hierarchiją. Tokioje visuomenėje tampa neįmanomas karo, kaip iš principo destruktivaus reiškinio, įvardijimas. Smurtas tampa norma, o moterys tą tik patvirtina. Aktyvistė taip pat pridėjo, kad per 2016 m. eskalaciją feministės dar kritikavo karą, o dabar jos tyli¹⁵⁶.

Kampanija su Antruoju Karabacho karu buvo išaldyta. 2022-ųjų spalį oficialiame puslapyje publikuotas Hakobyan pranešimas apie šią kampaniją pavadinimu „Mirtina armėnų moterų tyla“. Ji priminė jau minėtą kampanijos tikslą įtraukti į taiką kuo daugiau moterų ir pasiekti, kad nebežūtų nė vienos šalies kariai. Šiame pranešime ji apeliavo į armėnų moterų abejingumą, kad šios neprisijungė. Kaip problemą ji įvardino, kad esą vyravo požiūris, jog armėnės nėra tos, kurios prašo taikos, jos tos, kurios ją užtikrina. „Armėnų moteris yra ne tik ta, kuri pagimdo liūtą, bet ir liūtė, ir jei reikės, ji paims ginklą ir kartu su savo sūnumi pasiaukos mūsų lauke, bet niekada neprašys taikos“¹⁵⁷. Hakobyan taip

---

¹⁵³ Khalatyan.

¹⁵⁴ Kvinna till Kvinna Foundation, 33–34.

¹⁵⁵ Khalatyan.

¹⁵⁶ Hovhannisyana, *Opinion | Armenia's womanly face of war*.

¹⁵⁷ Hakobyan, *The dead silence of Armenian women*.

pat teigė, kad buvo nepriimti jos pasisakymai apie matytą baimę tiek armėnų, tiek azerbaidžaniečių 18–20 metų karių akyse, nors pridėjo, kad yra tikra armėnų didvyriškumu. Esą armėnams nepatiko, kad ji lygina armėnus ir azerbaidžaniečius. „Armėnų motina pagimdo tik bebaimį, drąsų kareivį“. Ji teigia, kad moterys bijojo būti laikomos išdavikėmis ir šios nuostatos sulaikė jas nuo prisijungimo prie kampanijos. Hakobyan pridėjo, kad visgi per karą į kovinius būrius įstojo labai mažai merginų, nepaisant raginimų. Savo pranešime pridėjo, kad vaikai buvo palikti vieni prieš priešą nelygiaverčiame kare, bet jie įveikė baimę ir tapo didvyriais, daugelis jų „didvyriškai krito“. Galima teigti, kad ji kritikavo moteris (įskaitant aktyvistas) prisiimant stereotipinį vaidmenį, nors pati savo kampanijos metu į jį apeliavo¹⁵⁸.

Taigi, vien kampanijos „Moterys už taiką“ analizė atskleidžia kaip moterų aktyvizmas Armėnijoje yra veikiamas militarizacijos, patriarchalinių galios santykių ir konflikto raidos. Nors kampanija iš pirmo požiūrio buvo antimilitaristinė, pasisakė už taiką, iš principo ji niekaip nekvestionavo pačios militarizacijos, moterims priskyre tuos pačius stereotipinius vaidmenis, reikalaujant juose stiprybės, taip pat nematė moterų aukštesniame sprendimų priėmimo lygmenyje, tik atliekant pagalbinius vaidmenis. Taip pabrėžė karių vyrų didvyriškumą, niekaip nekritikavo militarizacijos pačioje Armėnijoje, o taiką matė tik tuo atveju, jei Azerbaidžanas atsitrauks. Taip kampanija nematė jokio iššūkio dominuojančiam naratyvui, tik jį įtvirtino su pagalbiniu moterų palaikančiu vaidmeniu. Nepaisant to, galima suprasti, kad net ir toks judėjimas nebuvo sutiktas visuomenės teigiamai – tai tik patvirtina, tokių temų kaip taika jautrumą Armėnijos visuomenėje. Antra, pati kampanija po Armėnijos pralaimėjimo tapo dar labiau militarizuota ir moterų vaidmenį matė jau su ginklu rankoje. Tai buvo pristatoma kaip lyčių lygybė, pabrėžiama moterų atsakomybė ginti šalį. Tai rodo, kad didėjant nesaugumo jausmui, antimilitaristinį feminizmą keičia liberalus, daugėja palaikymo karinėms struktūroms ir tarp feminisčių.

Hakobyan kampanijos pokytis, galima sakyti, atspindi pokyčius tarp Armėnijos feminisčių po Antrojo Karabacho karo. Kaip teigia *Kvinna till Kvinna* Pietų Kaukazo programos vadovė, tiesiogiai dirbanti su vietinėmis Armėnijos moterų NVO, iki 2020-ųjų Armėnijos aktyvistės ir feministės buvo stipriai nusiteikusios prieš militarizaciją ir kariuomenę kaip jėgą, kuri gali išspręsti konfliktą. Aktyvistės buvo linkusios eiti į derybas, kalbėtis su kolėgėmis iš Azerbaidžano: „*Jos buvo tos, kurios inicijavo*

---

¹⁵⁸ *Ibid*

dialogą su azerbaidžanietėmis, tačiau nenorėjo keisti Kalnų Karabacho status quo“¹⁵⁹. Tai galima sieti su tuo, kad nuo pirmojo Karabacho karo Armėnija gyveno nugalėtojos nuotaikomis. Tokios nuotaikos buvo ne tik tarp moterų, bet apskritai visuomenėje – buvo manoma, kad konfliktas išspręstas, tikėtasi, kad Rusija padės, todėl buvo galima negalvoti apie kariuomenės stiprinimą¹⁶⁰. Kaip 2018 m. pastebėjo tyrėjos, analizavusios moterų judėjimus Pietų Kaukaze, jau tada kai kurios organizacijos kvestionavo dalį patriarchalinio ir lyčių smurto apraiškų aspektų, bet tuo pat metu laikėsi tam tikrų nacionalistinių pažiūrų, kurios savo ruožtu pateisino militarizmą ir karą kaip gynybos priemonę¹⁶¹. Taip pat jos išskyrė, kad kelios moterys (azerbaidžanietė ir armėnė) pasisakė prieš karą ir militarizmą, tačiau kartu išsakė savo politinę poziciją Kalnų Karabacho konflikto atžvilgiu, atspindinčią kiekvienos šalies priimtą valstybinę poziciją. Tyrėjų teigimu, atsižvelgiant į abiejų šalių kontekstą, šiuos prieštaravimus galima suprasti kaip taktiką, siekiant išlikti pilietinės visuomenės organizacijomis militarizuotose ir patriarchalinėse visuomenėse¹⁶².

Po Antrojo Karabcho karo, *Kvinna till Kvinna* Pietų Kaukazo programos vadovės teigimu, „*tos, kurios buvo už taiką, tapo nacionalistėmis, pradėjo skatinti imti ginklus. Antimilitaristiniai dalykai pasidaro nebe tokie svarbūs, pradedama galvoti apie tautos išlikimą. Išsaugoti ne tik šeimą, bet apskritai tokią tautos garbę (angl. national pride). Ji tampa daug svarbesnė*“¹⁶³. Vienas to pavyzdžių – po 2020-ųjų armėnės nebemato prasmės dalyvauti dialoge su azerbaidžanietėmis, jos jaučiasi išduotos¹⁶⁴. Pati buvusi antimilitaristinių pažiūrų viena dalyvė pasakoja, kad artimai bendradarbiavo su azerbaidžanietėmis, tačiau karas parodė, kad net ir tos, kurios pasisakė prieš Alijevą, jį esą iš tikrųjų palaikė, laikė herojumi, kuris atgavo Karabachą. „*Man tai priminė, kaip Rusijoje sako Krym Nash, Krymas mūsų, nors niekada nebuvo Kryme. Panašiai ir tos moterys Azerbaidžane – joms nerūpi Karabachas jų ar ne. Jos be Karabacho gyveno 30 metų, bet vis tiek sakė gerasis Alyievas, laimėjo Karabachą. Moterys, kurios buvo taikos kūrėjos, leido kitoms moterims badauti*“. Ji taip pat pasakojo, kad aktyvistės, su kuriomis bendradarbiavo, kartu blokavo Lachino koridorių 2023 m., dalijo interviu,

---

¹⁵⁹ *Kvinna till Kvinna* Pietų Kaukazo programos vadovė, interviu su autore, Facebook Messenger, 2024 balandžio 5d.

¹⁶⁰ *Ibid*

¹⁶¹ Abrahamyan et al., 48.

¹⁶² *Ibid*

¹⁶³ Interviu su *Kvinna till Kvinna* Pietų Kaukazo programos vadove, Facebook Messenger, 2024 balandžio 5d.

¹⁶⁴ *Ibid*

kad teritorija jų. Dalyvė pabrėžė, kad nemato prasmės dalyvauti dialoge, kol Aliyevs yra valdžioje¹⁶⁵. Aliyevs ir jo režimo laikymas grėsme atsikartojo interviu. Dažnai moterys atskirdavo žmones nuo valdžios – sakė, kad neturi nieko prieš azerbaidžaniečius, bet nekenčia Aliyevs, laikydavo pačius azerbaidžaniečius režimo įkatakais, aukomis. Karą Kalnų Karabache mačiusi pašnekovė, bet dėl šios priežasties tik stipriau agituojanti už taiką sakė: „*Man sako draugai kaip tu gali būti už taiką, kai jie mus atakuoja. Aš sakau, kad nekenčiu šitos situacijos, nekenčiu karo, bet ne žmonių. Kitoj pusėj žmonės irgi kenčia. Nekenčiu valdžioje esančių žmonių. Aliyevs režimo*“¹⁶⁶. Todėl ir su jais mato mažai prasmės dalyvauti derybose. Šis klausimas apskritai pasirodė sunkus, viena pašnekovė (antimilitaristė) taip pat sakė, kad šiuo metu nėra vietos pokalbiui: „*Reikia šiek tiek laiko, kol padėtis bus ne tokia kritiška, kokia yra dabar. Jei jie, pavyzdžiui, žudo mano brolių, aš negaliu tiesiog nueiti ir taikiai su jais pasikalbėti, galiu pabandyti, bet nemanau, kad tai įmanoma*“. Kelios pašnekovės išskyrė, kad vis dar bendradarbiauja su azerbaidžanietėmis, dalyvauja bendruose formatuose¹⁶⁷. Viena jų pabrėžė, kad taikos kūrimas yra ne tik jos profesija, bet ir ideologinis tikėjimas: „*neapykanta nėra mano ideologijos, aktyvizmo ar įsitikinimų dalis*“. Sakė, kad jos požiūris į Azerbaidžaną nesikeitė: „*jie taip pat yra konflikto pusė, kuri kenčia*“, bet pabrėžė Azerbaidžano valdžios kaltę ir apgailestavo, kad Azerbaidžano pilietinė visuomenė yra kontroliuojama režimo: „*dabar, deja, beveik nėra jokios pilietinės visuomenės, kuri pasitikėtų ar turėtų laisvę kartu su mumis vykdyti projektus*“¹⁶⁸. Tokie pasisakymai patvirtina, kad eskalacijos didina nesaugumo jausmą, skatina nepasitikėjimą kita puse.

2023-ųjų rugsėjį Azerbaidžanui jėga atsiėmus Kalnų Karabacho teritoriją, armėnai baiminasi, kad Baku gali ryžtis agresijai ir prieš Armėniją. Tai paminėjo beveik visos pašnekovės, nesvarbu ar jos buvau labiau antimilitaristės ar ne. „*Jaučiu, kad galim tikėtis agresijos bet kuriuo metu, bet kita vertus, manau, mes prisitaikę taip gyventi. Tai tapo dalimi gyvenimo*“¹⁶⁹. Saugumo tema (kaip apginti valstybę, suverinetą) dažnai išlenda kasdieniauose pokalbiuose. Kaip pastebėjo viena pašnekovių, „*visi pokalbiai prasideda nuo saugumo ir visi pokalbiai pasibaigia saugumu. Kalbamės, pavyzdžiui, apie terapiją, pabėgėlius, o moterys sustoja pasitikrinti naujienų. Dažnai moterys pasako – mums reikia išmokti*

---

¹⁶⁵ Aktyvistė 2, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 30d.

¹⁶⁶ Aktyvistė 6, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 25d.

¹⁶⁷ Aktyvistė 1, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 30d.

¹⁶⁸ *Ibid*

¹⁶⁹ Aktyvistė 3, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 29d.

šaudyti“¹⁷⁰. Ji teigia, kad vis daugiau moterų organizacijų į biudžetus įsiplanuoja savigynos kursus – kaip suteikti pirmąją pagalbą, kaip elgtis krizės atveju, kaip apsiginti¹⁷¹.

Apskritai pastebima, kad armėnai dabar susikoncentravę į tai, kaip apsaugoti Armėnijos teritoriją. Jie nekalba apie Kalnų Karabacho susigrąžinimą, bet kaip apginti Armėnijos teritoriją¹⁷² ir kaip tą padaryti savo pajėgomis, nes patikima partnere laikyta Rusija juos išdavė¹⁷³. Galima teigti, kad šalis permąsto savo tapatybę ir ieško būdų kaip išlikti. Šis permąstymas atsispindėjo visuose interviu. Pavyzdžiui, Armėnijos žurnalistė į klausimą kaip Kalnų Karabacho konfliktas paveikė Armėnijos visuomenę, pradėjo kalbėti apie tapatybinius pokyčius (pabrėžė, kad Armėnijos nepriklausomybės judėjimas, tautos kūrimas susijęs su Kalnų Karabachu. Dabar, pasak jos, šalis bando atsikratyti Karabacho): „*Nacionalinė tapatybė niekada nebuvo apie valstybę, dabar vyriausybė bando sukurti tapatybę, susijusią su nacionaline valstybe*“¹⁷⁴. Tapatinimasis su valstybe ir jaučiama grėsmė šaliai įdomiai atsiskleidė per interviu. Nors žurnalistė teigė, kad visi Armėnijoje šiuo metu išgyvena tapatybės krizę ir patiria šoką, pati ji sakė su tokia problema nesusidurianti, nes nejaučia, kad jos tapatybė būtų susijusi su armėniškumu ar pačia valstybe. „*Niekada neturėjau tokios iliuzijos, kad jei Armėnija saugi, aš pati būsiu saugi. Neidentifikuojau savęs su valstybe. Mano gyvenimas yra labai specifinis ir nėra susietas su pralaimėjimu arba laimėjimu*“.¹⁷⁵ Galimai tai yra viena priežasčių, kodėl ji yra stipriai antimilitaristė ir turbūt labiausiai buvo linkusi kritikuoti vyriausybę¹⁷⁶. Tačiau kita, taip pat antimilitaristė, pabrėžė, kad jai šiuo metu labai svarbi Armėnija: „*Kai buvau jauna, norėjau galvoti apie save kaip globalistę. Dabar man viskas Armėnijoje yra labai svarbu ir aš noriu tai saugoti. Nesakau, kad armėnai išrinktoji tauta. Tiesiog aš čia gimiau, tai yra mano. Gini savo namus*“¹⁷⁷. Kalbantis šia tema, jautėsi, kad antimilitaristiškai nusiteikusios moterys turi daug dvejonių – nenori, kad šalys ginkluotųsi, bet ir supranta, kad greičiausiai kitos išeities nėra. Pavyzdžiui, viena dalyvė teigė: „*Aš prieš karą, prieš militarizaciją, bet tokia stipri militarizuota valstybė kaip Turkija per Azerbaidžaną turi pretenzijų*

---

¹⁷⁰ *Kvinna till Kvinna* Pietų Kaukazo programos vadovė, interviu su autore, Facebook Messenger, 2024 balandžio 5d.

¹⁷¹ *Ibid*

¹⁷² Čia kalbama apie tik apie armėnus iš Armėnijos, o ne Karabacho armėnus. Karabacho armėnai turėtų kitą nuomone (aut. pastaba).

¹⁷³ *Ibid*

¹⁷⁴ Armėnijos žurnalistė, interviu su autore, Facebook Messenger, 2024 kovo 30d.

¹⁷⁵ *Ibid*

¹⁷⁶ *Ibid*

¹⁷⁷ Aktyvistė 3, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 29d.

*Armėnijai. Mes turim kažkaip būti pasiruošę, nežinau kaip. Tačiau aš nenoriu, kad būtų karas, kad žūtų žmonės. Gal turi būti gera diplomatija. Dabar mūsų diplomatija šlubuoja. Sunkus klausimas*¹⁷⁸.

Tyrimo dalyvės taip pat svarstė būdus, kuriais jų nuomone būtų galima užtikrinti Armėnijos saugumą. Pavyzdžiui, viena dalyvė teigė, kad Armėnija turi permąstyti, koks jos vaidmuo regione ir kaip nori būti matoma pasaulio ir kaimynų – militarizuota valstybe ar ekonomine, politine partnere. Ji tai siejo su Armėnijos išlikimu. Tačiau taip pat pabrėžė, kad Armėnija negali demilitarizuotis, kol Aliyevs grasina¹⁷⁹. Tačiau šis svarstymas atskleidė, kad daugumai jų rūpi šalies saugumas ir yra dėl to sunerimusi. Nė viena nepasakė, esanti tikra, kad Azerbaidžanas nepuls Armėnijos, veikiau jaučia nerimą, kad tai gali nutikti.

Apibendrinant visą skyrių, išryškėja keli svarbūs dalykai. Pirma, moterys Armėnijoje visą nepriklausomybės laikotarpį aktyviai bandė įsitraukti į saugumo klausimus, liečiančius konflikto sprendimą, taiką, taip pat kalbėti apie moterų teises. Dėl stiprių patriarchalinių galios santykių negalėdamos dalyvauti sprendimų priėmimo aukščiausiu lygiu, jos tą daro daugiausiai per nevyriausybinių sektorių. Jų veikla ne tik apribojama militarizacijos ir konflikto, bet ir veikiama. Pavyzdžiui, kampanija „Moterys už taiką“ atkartojė militaristinius diskursus, moterims priskyrė stereotipinius vaidmenis, galiausiai pereita prie raginimo moteris imti ginklus. Taip išryškėjo, kad moterų judėjimams įtakos turi konflikto raida – po pralaimėjimų Kalnų Karabache bei galiausiai pradėtos justis egzistencinės grėsmės pačiai Armėnijai, mažėja antimilitaristinių nuotaikų moterų judėjimuose bei apskritai visuomenėje vis daugiau pokalbių sukasi apie saugumą ir gynybą ginklais.

3.3. Moterų įtraukimas į ginkluotąsias pajėgas

Didėjantis nesaugumo jausmas skatina daugiau diskusijų visuomenėje ir apie moterų įtraukimą į ginkluotąsias pajėgas. Jau minėta, kad kampanija „Moterys už taiką“ galiausiai virto raginančia moteris imti ginklą į rankus, Armėnijos vyriausybė dabar taip pat skatina moterų karinę tarnybą, pristatydama naujas programas. Tai galima vadinti ir moters vaidmens patriarchalinėje visuomenėje permąstymu. Šiame skyriuje analizuojamas Armėnijos aktyvisčių požiūris į įtraukimą, atsižvelgiant į tai, kad dėl šios temos bene labiausiai nesutaria feministės. Skyrius pradedamas kontekstu, vėliau aptariami du išsiskyrę požiūriai – antimilitaristinis ir liberalus.

---

¹⁷⁸ Aktyvistė 5, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 25d.

¹⁷⁹ Aktyvistė 4, interviu su autore, MS Teams, 2024 vasario 5d.

Gynybos ministerijoje ir ginkluotose pajėgose moterų mažuma ir jos neužima matomų vadovaujančių postų. 2021 metų duomenimis, moterų kariuomenėje buvo 9,5 proc. Iš jų 14,3 proc. karininkės, 34,9 proc. vyresniosios seržantės, 50,8 proc. jaunesnės seržantės ir eilinės¹⁸⁰. Nors jos visada turėjo teisę tarnauti kariuomenėje, iki 2010-ųjų negalėjo užimti kovinių pozicijų ir daugiausiai dirbo medicinos darbuotojomis. 2013 metais Gynybos ministerija atvėrė moterims galimybę studijuoti dviejose karo akademijose. Tai paskatino daugiau moterų tarnauti kariuomenėje. Jos tarnauja pagal kontraktines sutartis¹⁸¹. Dauguma jų atlieka ne kovines, o tradiciškai moterims labiau priskiriamas pagalbines funkcijas – yra virėjos, valytojos, slaugytojos, gydytojos, sekretorės, administratorės¹⁸². Tiesa, nuo 2017 metų buvo suteiktas prioritetas moterų dalyvavimui JT ir NATO taikos palaikymo operacijose¹⁸³.

Pastaruoju metu vyriausybė bando pritraukti daugiau moterų į kariuomenę. Tai daroma dėl pragmatinių demografinių priežasčių – kariuomenėje trūksta personalo, nes mažėja šauktinių amžiaus vyrų. Po intensyvių kovų per vadinamąjį keturių dienų karą 2016-ųjų balandį bei išaugus įtampai 2020-ųjų vasarą Kalnų Karabache, Armėnijos vyriausybė pasiūlė sukurti *National Militia*, kuri turėjo papildyti kariuomenę ir į kurią buvo planuojama įtraukti tiek vyrus, tiek moteris. Žiniasklaidoje tuo metu buvo transliuojama apie savanorius, pasirengusius eiti kariauti į frontą. Po Armėnijos pralaimėjimo Kalnų Karabache 2020 m. vyriausybė pradėjo vykdyti išsamią karinę reformą. Pristatydamas penkerių metų 2021–26 m. vyriausybės planą, ministras pirmininkas Nikolas Pašinianas ragino daugiau moterų įtraukti į kovinius dalinius, pabrėždamas, kad ši iniciatyva neturi jokio ideologinio pagrindo, o yra sąlygota tik pragmatinio apskaičiavimo. Kadangi moterys sudaro didžiąją Armėnijos gyventojų dalį, siekiama kuo geriau išnaudoti šį potencialą¹⁸⁴.

2023 m. vyriausybė ėmėsi keisti įstatymus, susijusius su moterų karine tarnyba. Pakeitimuose numatoma, kad moterys galės savanoriškai atlikti privalomąją karo tarnybą¹⁸⁵. Gynybos ministerijos teigimu, bus šaukiamos tik 18–27 metų savanorės, tačiau pašaukus, jos privalės kariuomenėje tarnauti šešis mėnesius (vyrų tarnauja dvejus metus). Pakeitimai buvo kritikuojami kaip niekuo nesiskiriantys

---

¹⁸⁰ Tatikyan, *Armenia's Peace and Security*.

¹⁸¹ Avedissian, *Mothers and Soldiers: A Woman's Place in Armenian Defense*.

¹⁸² Kvinna till Kvinna Foundation, 7.

¹⁸³ Tatikyan, *Armenia's Peace and Security*.

¹⁸⁴ Simonyan, *Women in the Military: Voluntary Draft, Mandatory Service*.

¹⁸⁵ Ziemer, *The Impact of Conflict and Militarization*, 7–10.

nuo tarnybos su sutartimis¹⁸⁶. Atlikusios privalomąją karo tarnybą, gaus 1 mln. dramų honorarą, toliau penkerius metus galės tarnauti su sutartimi pagal Tėvynės gynėjų programą (angl. Motherland Defender program) ir gauti programoje numatytą mėnesinį atlygį bei naudotis tam tikromis privilegijomis kaip nemokama medicininė priežiūra. Nenorinčios tęsti tarnybos kariuomenėje, grįš į civilinį gyvenimą ir bus įtrauktos į rezervą¹⁸⁷. Atliekant tyrimą, pagal šią programą tarnybą buvo pradėjusi viena moteris. Įstatymo projekte taip pat nurodoma, kad nebus šaukiamos moterys, netinkamos dėl medicininių priežasčių. Pagal Vyriausybės 2018 m. sprendimą nėščios moterys laikomos „netinkamomis mokytis karinio mokymo įstaigoje“, todėl jos nešaukiamos į karo tarnybą. Atlikti karinės tarnybos negalės ir dėl tam tikrų šeiminių aplinkybių, pavyzdžiui, slaugo neįgalų ar nedarbingą giminaitį, turi du ar daugiau vaikų. Be to, numatyta, kad moterys tarnaus tik karinėse mokymų stovyklose. Pasak Pašiniano, moterys atliks normalią karinę tarnybą. O bendrai šie pakeitimai yra žingsnis profesionalios kariuomenės link, nors, kaip teigė jis, iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti kitaip¹⁸⁸. Tačiau numatomos išimtys, pavyzdžiui, dėl šeiminių aplinkybių rodo, kad moterims pirmiausia vis tiek priskiriami jau minėti vaidmenys – pirmiausia iš jų tikimasi globos ir vaikų priežiūros. Tarnyba kariuomenėje šių našų, panašų, nenuimtų.

Tyrimo dalyvių požiūris į moteris kariuomenėje išsiskyrė. Įtraukimo nepalaikančios moterys sakė, kad jos apskritai nepalaiko kariuomenės koncepto idėjos¹⁸⁹. „*Aš nepritariu kariuomenės konceptui. Aišku, dabar kariuomenė kažkas neišvengiamo. Bet kai moterys eina į kariuomenę, jos tampa dalimi heteronormatyvaus vyrų žaidimo. Ir aš to nenoriu*“¹⁹⁰. Taip pat, kad moterų įtraukimas reiškia tik dar daugiau militarizacijos visuomenėje, o militarizacija daro neigiamą poveikį toms pačioms moterims¹⁹¹. Dauguma sakė, kad dabartinė sistema nepritaikyta moteris, todėl yra žalinga. Minėjo hierarchinę ir patriarchalinę sistemą, pavyzdžiui, dominuojantį stereotipinį požiūrį visuomenėje ir karinėse struktūrose, kad moteris ten eina dėl sekso, o tai reiškia, kad ji laisvai pasiekiamą. „*Daugybė komentarų apie eisiančias tarnauti moteris, kad jos yra kekšės*“¹⁹². Tai, pasak pašnekovių, susiję su patriarchalinės visuomenės mentalitetu: „*Ypatingai jeigu jauna moteris yra tarp vyrų, kur nėra jos vyro, brolio ar tėvo,*

---

¹⁸⁶ Simonyan, *Women in the Military: Voluntary Draft, Mandatory Service*.

¹⁸⁷ ArmenPress, „New military service option for women launched“, *ArmenPress*, publikuota 2023 m. rugpjūčio 29 d., <https://armenpress.am/eng/news/1118290.html>.

¹⁸⁸ Simonyan, *Women in the Military: Voluntary Draft, Mandatory Service*.

¹⁸⁹ Aktyvistė 1, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 30d.

¹⁹⁰ Aktyvistė 3, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 29d.

¹⁹¹ Aktyvistė 1, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 30d.

¹⁹² *Ibid*

reiškia ji tikrai miegos su kažkuriuo iš jų. Reiškia ji pasileidėle“¹⁹³. Tyrimo dalyvės teigė, kad kariuomenė yra nepritaikyta moterimis, kad moterys yra pažeidžiamos, joms ten nesaugu ir nėra mechanizmų, kaip jas apsaugoti. „Mūsų vyriausybė mėgsta pateikti Jungtinės Karalystės arba JAV pavyzdžius – šalių, kurios daug labiau pažengusios teisių lyties atžvilgiu klausimu. Bet net ir ten yra seksualinio smurto, moterų diskriminacijos. Ką kalbėt apie Armėniją“¹⁹⁴. Prie žalos jos minėjo, kad ir dabartinėje kariuomenėje moterys atlieka pagalbines funkcijas ir tai vargiai gali pasikeisti: „jos dažnai yra pagalbinis, patarnaujantis personalas, taip jos labiau išnaudojamos ir viskas tampa dar labiau seksualizuota“¹⁹⁵. Viena dalyvė išskyrė, kad moterims dirbant ir taip daug neapmokamo darbo (namų ruošos), tai būtų dar vienos naštos ant jos pečių užkrovimas¹⁹⁶.

Įtraukimo nepalaikančios pašnekovės taip pat išskyrė, kad moterys įtraukiamos tik dėl to, kad kariuomenei trūksta rekrutų vyrų¹⁹⁷. (Kaip minėta, Pashinyanas irgi teigė, kad moterys įtraukiamos dėl pragmatinių demografinių priežasčių, o tai yra vienas ir antimilitaristinių argumentų). Dar vienas svarbus argumentas – kad eis tarnauti dėl atlygio. Esą už šešių mėnesių tarnybą žadamas atlygis paskatins prie kariuomenės jungtis moteris iš neturtingų šeimų, kurios yra dar labiau pažeidžiamos¹⁹⁸. „Kur dar jos galės gauti tokią sumą pinigų per šešis mėnesius?“¹⁹⁹. Kelios pašnekovės pastebėjo, kad apskritai norima padaryti, kad kariuomenė būtų labiau darbas nei tarnyba. Tai kaip neigiamą dalyką mato antimilitaristės, nes kariuomenė neturėtų būti sulyginta su kitomis institucijomis. Viena dalyvė išskyrė, kad dabartinė reforma dar labiau padidins socialinę nelygybę, turėdama omenyje ne tik moteris. „Tai reiškia, kad į kariuomenę neis turtingi žmonės, nes turtingi galės susimokėti (priimtas naujas įstatymas, kad jei nenori tarnauti, gali susimokėti) ir vyriausybė šiuos pinigus naudos mokėti neturtingiems žmonėms. Manau, kad tai dar labiau padidins atskirtį“²⁰⁰.

Šie argumentai atkartoję literatūroje aptartą antimilitaristinę požiūrį, kad moterys kariuomenėje bus tik išnaudojamos, kad jos negali taip pasiekti pokyčių. Taip labiau matant moteris kaip aukas, o ne

---

¹⁹³ *Kvinna till Kvinna* Pietų Kaukazo programos vadovė, interviu su autore, Facebook Messenger, 2024 balandžio 5d.

¹⁹⁴ Aktyvistė 1, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 30d.

¹⁹⁵ *Kvinna till Kvinna* Pietų Kaukazo programos vadovė, interviu su autore, Facebook Messenger, 2024 balandžio 5d.

¹⁹⁶ Aktyvistė 6, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 25d.

¹⁹⁷ Aktyvistė 1, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 30d.

¹⁹⁸ Aktyvistė 5, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 25d.

¹⁹⁹ Aktyvistė 3, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 29d.

²⁰⁰ Armėnijos žurnalistė, interviu su autore, Facebook Messenger, 2024 kovo 30d.

tas, kurios gali ką nors pakeisti. Pašnekovės pabrėžė, kad stereotipai visuomenėje yra per daug įsišakniję, kad moterų įtraukimas į dabartines sistemas (kurios nėra atsakingos lyties atžvilgiu) galėtų pakeisti įsitikinimus visuomenėje. „Nemanau, kad Armėnija yra pasiruošusi šitam lūžiui, peržiūrėti šituos dalykus“²⁰¹. Viena dalyvė pateikė pavyzdį apie kariuomenėje tarnaujančią pažįstamą. Kadangi merginos tėtis yra medžiotojas, jis visada pasiimdavo dukrą kartu, tačiau neleidžia jai išeiti iš namų sutemus. „Kokia čia laisvė – jei ji gali šaudyti, bet tėtis neleidžia vairuoti mašinos. Čia ne feminizmas, nes ji paklusni savo tėčiui. Nemanau, kad ji kaip moteris emancipuota“²⁰². Viena dalyvė pabrėžė, kad esant tokiai situacijai, kai neišspręsta tiek su lytimi susijusių problemų, moterų įtraukimas į kariuomenę situaciją galėtų pabloginti²⁰³. Kelios dalyvės pabrėžė – kadangi moterims apskirai sunkiau ką nors pasiekti įprastame gyvenime, tą dar sunkiau padaryti kariuomenėje, kuri yra uždara²⁰⁴.

Antimilitaristės pabrėžė, kad jei iš tikrųjų norima pilnavertiškai įtraukti moteris į saugumo klausimus, jų turėtų atsirasti ir taikos derybose. „Jei manom, kad moterys gali būti kariuomenėje, kodėl neinvestuojam, kad jų būtų derybose? Čia paradoksas. <..> Vyriausybė deda pastangas įtraukti moteris į karines institucijas, bet nededa pastagų, kad įtrauktų moteris į derybas. Investuoja į kariuomenę, o ne į tvarią taiką²⁰⁵. Dėl šios priežasties dauguma jų kritikavo ir JT WPS darbotvarkės įgyvendinimą – investuojama daugiau į militarizmą nei taiką (labiausiai skatinamas moterų įtraukimas į karines struktūras, o tai reprodukuoja smurtą prieš moteris ir kitus visuomenės sektorius²⁰⁶. „Ok, leiskim moterims būti kariuomenėje, bet tai nėra pagrindinė problema. Problema, kad investuojama į militarizmą, kai yra daugybė neišspręstų iššūkių, susijusių su lytimi (angl. gender issues). Todėl moterų stumimas į kariuomenę tik pablogins situaciją. Laikome tai selektyviu vyriausybės požiūriu kaip įgyvendinti WPS darbotvarkę“²⁰⁷. Ta pati pašnekovė sakė, kad užpuolimo atveju reikėtų, kad ir ji pati buvo užpulta bei vieta, kurioje gyvena. „Isivaizduočiau save ginančią Armėniją, bet ne su ginklu, o prie

---

²⁰¹ Kvinna till Kvinna Pietų Kaukazo programos vadovė, interviu su autore, Facebook Messenger, 2024 balandžio 5d.

²⁰² Armėnijos žurnalistė, interviu su autore, Facebook Messenger, 2024 kovo 30d.

²⁰³ Aktyvistė 1, Jerevanas, 2024 sausio 30d.

²⁰⁴ Aktyvistė 5, Jerevanas, 2024 sausio 25d.

²⁰⁵ Aktyvistė 1, Jerevanas, 2024 sausio 30d.

²⁰⁶ Anna Nikoghosyan. „Co-optation of feminism: Gender, Militarism and the UNSC Resolution 1325“, *Heinrich Boell Foundation*, paskelbta 2017 m. rugsėjo 26 d. <http://www.feminism-boell.org/en/2017/09/26/co-optation-feminismgender-militarism-and-uns-resolution-1325>.

²⁰⁷ Aktyvistė 1, Jerevanas, 2024 sausio 30d.

derybų stalo“²⁰⁸. Reikia paminėti, kad tai nereiškė, kad turėtų būti uždrausta tarnauti, norinčioms tą daryti. Viena pašnekovė sakė ideologiškai esanti prieš kariuomenę, bet kai mato, kas vyksta, pavyzdžiui, Ukrainoje tai permąstanti: „*tu negali mojuoti balta vėliava ir negali rodyti gėlyčių, kai agresorius ateina su tanku*“. Ji sakė, kad tai reikalinga ir norinčioms tarnauti turi būti sudarytos sąlygos, bet tam reikia adaptuoti sistemas: „*ne tik tamponų padėti, bet kad moterys galėtų dalyvauti strategijų kūrime, kad nebūtų vien vyrų parašytų strategijų sekimas*“²⁰⁹.

Moterų įtraukimą į ginkluotąsias pajėgas palaikė dvi pašnekovės. Jos pabrėžė, kad moterys turi turėti teisę tarnauti kariuomenėje, kaip ir vyrai²¹⁰. Viena dalyvė kaip teigiamą ženklą išskyrė, kad kariuomenė tampa panašesnė į darbovietę²¹¹. Tokie argumentai panašūs į liberalių feminisčių – moterys turi galėti daryti tą patį kaip vyrai.

Daugiausiai apie tai išsiplėtė viena dalyvių, tiesiogiai su tuo dirbanti. Tai, kad moterys įtraukiamos į kariuomenę, nes nebeuženka vyrų, ji vadino Azerbaidžano naratyvu²¹². (Baku iš tikrųjų tai išnaudoja savo propagandoje, bet, kaip minėta, žmonių trūkumą pabrėžia ir Armėnijos vyriausybė). Pašnekovė teigė, kad moterys į kariuomenę eina savo noru vedinos patriotizmo, nes jaučia atsakomybę ginti savo šalį. Ji rėmėsi NVO *Democracy Today* 2023 m. atliktu tyrimu apie jaunų merginų motyvą jungtis prie ginkluotųjų pajėgų, prie kurio pati prisidėjo²¹³: „*Mane labai džiugino jų atsakymai. Ne viena, o 20 kadečių grupė diskutavo ir sakė – jei kalbame ir prašome teisių, kodėl neturėtume atlikti savo pareigos ginti šalį?*“²¹⁴. Tyrime dalyvavusios kadetės sakė, kad prisijungti prie karinių struktūrų paskatino nesaugumo jausmas, Antrojo Karabacho karo poveikis. Taip pat minėjo 2018-ųjų Aksominę revoliuciją, kad po jos Armėnijoje prasidėjęs demokratijos vystymasis pakeitė jų požiūrį. „*Kiekviena iš mūsų jaučia stiprią atsakomybę už savo tėvynę, privalome ją saugoti. Mano nuomone, neteisinga šią užduotį perleisti vien vyrams ir sakyti, kad tėvynės gynimo užduotis gula tik ant vyrų pečių. Tėvynė priklauso mums visiems, jauniems ir seniems, mergaitėms ir berniukams, ir mes visi turime prisidėti prie tėvynės gynimo*

---

²⁰⁸ *Ibid*

²⁰⁹ *Kvinna till Kvinna* Pietų Kaukazo programos vadovė, interviu su autore, Facebook Messenger, 2024 balandžio 5d.

²¹⁰ Aktyvistė 4, interviu su autore, MS Teams, 2024 vasario 5d.

²¹¹ Aktyvistė 2, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 30d.

²¹² *Ibid*

²¹³ Liana Torosyan et al., *Equal Right – Equal Responsibility: Young women in the military sector*, (Jerevanas, Democracy Today NGO, 2023).

²¹⁴ Aktyvistė 2, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 30d.

*pagal savo galimybes*²¹⁵. Pati pašnekovė moterų įtraukimą siejo su demokratija ir lygiomis teisėmis²¹⁶. Tiesa, kelios merginos kadetės pabrėžė, kad jų sprendimui įtakos turėjo socialinės priežastys, pavyzdžiui, kad nori būti gydytoja, o čia vienintelis kelias, kaip tęsti studijas nemokamai²¹⁷.

Tiek *Democracy Today* atliktame tyrime, tiek viena tyrimo dalyvė per interviu akcentavo moterų stiprybę. Tyrime pabrėžiama, kad armėnų moterys įvariais istoriniais laikotarpiais demonstravo savo drąsą ir atsidavimą tėvynei, noriai dalyvavo savigynos mūšiuose ar nacionalinio išsivadavimo kovose. Taip pat, kad jos stipriai prisidėjo prie Pirmojo ir Antrojo Karabacho karų kaip karės, medikės, dalis jų kovojo primose fronto linijose ir užnugaryje. Pabrėžiama, kad taip jos prisidėjo prie taikos ir gyvybių išsaugojimo bei, kad gina savo teisę gyventi šioje šalyje. Rašoma, kad moterys prireikus gina savo šalį ir taip paneigia stereotipą, jog yra silpnos. Teigiama, kad moterys pastaruoju metu vis labiau nori įsitraukti į gynybos sektorių, tai siejama su lygiomis teisėmis, kas reiškia ir lygią atsakomybę²¹⁸. Tyrimo dalyvės nuomone, moterys bus apsaugotos, jei ginsis pačios: „*Kaip suteikti tą apsaugą? Išsaugoti jų gyvybes atidarant sienas ir jokių ginklų? [Įtraukimas] nereiškia, kad moterys ir apskritai žmonės šaudys kitus, tai apie tai, kaip save apsiginti*“²¹⁹.

Kadetės organizacijos tyrime išskyrė, kad susiduria su stereotipiniu, diskriminaciniu požiūriu, tačiau buvo linkusios pabrėžti, kad tai keičiasi ir, kad kiekvienas pasakymas, jog negali joms suteikia stiprybės²²⁰. Tyrimo dalyvė per interviu teigė, kad kariuomenėje yra problemų, bet didžiausia problema vadino, kad tai hierarchinė institucija, kai nuleidžiama viskas iš viršaus. Taip pat paminėjo, kad nėra klausomasi nei moterų, nei vyrų. Dėl šios priežasties moterys, pavyzdžiui, neturi moteriškų uniformų. Ji sakė, kad nori padaryti taip, kad būtų diskutuojama su moterimis, jų poreikiai būtų išgirsti: „*norime kartu su ministerija sukurti mechanizmą, kad moteris kariuomenėje jaustųsi saugi*“²²¹. *Democracy Today* atliktame tyrime užsimenama apie seksualinę prievartą, bet ji nebuvo giliai nenagrinėta. Per interviu pašnekovė sakė, kad rengia mokymus, situacija gerėja ir vėl išskyrė merginų stiprybę: „*Dauguma kadečių buvo fantastiškos jaunos merginos. Jos sakė, kad net jei jie bandys, mes esam pakankamai*

---

²¹⁵ Liana Torosyan et al., *Equal Right – Equal Responsibility: Young women in the military sector*, (Jerevanas, Democracy Today NGO, 2023), 13.

²¹⁶ Aktyvistė 2, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 30d.

²¹⁷ Torosyan et al., *Equal Right – Equal Responsibility*, 13.

²¹⁸ *Ibid*

²¹⁹ Aktyvistė 2, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 30d.

²²⁰ Torosyan et al., *Equal Right – Equal Responsibility*, 16.

²²¹ Aktyvistė 2, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 30d.

stiprios, kad to neleistume padaryti“. Kartu ji pridėjo, kad nereikėtų situacijos taip palikti, kad jie diskutuoja, pavyzdžiui, apie veikiančios karštosios linijos veiksmingumą²²². Tai atitinka liberalų požiūrį, kai feministės tiki, jog gali pakeisti kariuomenes.

Tyrimo dalyvė, tiesiogiai dirbanti su moterų įtraukimo į kariuomenę klausimais, teigė, kad moterų turi būti daugiau ne tik kariuomenėje, bet ir kitose institucijose, diplomatijoje, taip pat dalyvaujančių taikos derybose ir pacitavo dažnai kartojamą argumentą: kai moterys dalyvauja taikos kūrime, susitarimai trunka ilgiau. Taip pat ji teigė, kad ne tik gynyba, bet ir žmogaus saugumas svarbus: „*Galimybė naudotis teisėmis ir baimės nebuvimas. Taigi šie elementai yra tarpusavyje susiję, ir manau, kad turėtume juos įtraukti į mūsų visuomenę“*. Ji taip pat vadino save antimilitariste: aš visada buvau antimilitaristė, bet suprantu situaciją, kad dabar mums reikia ginklų²²³.

Taigi, kalbant apie moterų įtraukimą į ginkluotąsias pajėgas išryškėjo du požiūriai – antimilitaristinis ir liberalus. Antimilitaristės buvo linkusios pabrėžti, kad kariuomenė nesaugi vieta moterims, kad toks įtraukimas vargiai gali padėti pagerinti moterų padėtį patriarchalinėje visuomenėje, o galbūt net pablogins, nes taip tik sustiprės militarizacija bei mažiau bus atsižvelgiama į neigiamą poveikį moterims. Jos kritikavo, kad moterų nesistengiama įtraukti į taikos derybas. Liberalų požiūrį išsakiusi pusė pabrėžė moterų stiprybę, atsakomybę ginti šalį ir lygias teises ir nors matė problemų kariuomenėje, laikėsi požiūrio, kad galima tai pakeisti.

3.4. Moterų galimybės keisti dominuojantį naratyvą

Skyriuje apie militarizacijos poveikį parodyta, kaip militarizacija, konfliktas ir patriarchaliniai galios santykiai neigiamai veikia moteris. Antrame skyriuje aptarta, kad konflikto raida, militarizacija ir nesaugumas daro įtaką moterų judėjimams – jos irgi veikiamos eskalacijų bei perima militaristinius naratyvus. Požiūrių apie moterų įtraukimą į ginkluotąsias pajėgas analizė atskleidė du išsiskiriančius požiūrius moterų judėjimuose. Atsižvelgiant į tai, kad tokioje visuomenėje moterų balsas mažiau girdimas, šiame skyriuje bandoma išsiaiškinti, ar pačios moterys jaučiasi galinčios kelti joms rūpimus klausimus. Taip pat kurio požiūrio – antimilitaristinio ar liberalaus – atstovės yra labiau girdimos. Galiausiai, ar tai gali sukurti alternatyvą dominuojančiam (vyriškam) naratyvui.

---

²²² *Ibid*

²²³ *Ibid*

Antimilitaristinį požiūrį atstovaujančios pašnekovės buvo linkusios plačiau kalbėti apie militarizacijos poveikį, jos pateikė daugiau pavyzdžių (jie aprašyti pirmame skyriuje). Taip pat buvo linkusios dalintis asmenine patirtimi. Pavyzdžiui, sakyti, kad vaikystėje turėdavo grįžti namo anksčiau nei berniukai²²⁴ arba kad atėjus svečiams, prie stalo su jais sėdėdavo tik tėtis²²⁵. Liberalų požiūrį atstovaujančios pašnekovės nebuvo linkusios plėstis apie militarizaciją, neakcentavo jos ir neplėtojo neigiamo poveikio moterims. Pavyzdžiui, viena jų teigė, kad militarizacija reiškia tik kariuomenės stiprinimą: „*tai nėra šalies ideologija. Vaikai nėra mokomi mokykloje, kad privalo kautis. Tai neveikia visuomenės. Skiriasi situacijos, dabar tai dėl gynybos*“²²⁶. Paklausta apie neigiamą konflikto poveikį moterims, ji pasakė, kad paveikia daugybe būdų ir papasakojo kolegės iš Kalnų Karabacho, kuri buvo priversta palikti savo namus: „*vakar ji man pasakojo, kad turi 93 metų močiutę. Ši moteris devynis mėnesius išgyveno badą. Šiaip ne taip jos atvyko į Jerevaną. Močiutė dabar serga. Jos gyvena labai mažame bute su šešiais žmonėmis ir žmogumi lovoje. <..> taigi jų įprastas gyvenimas per porą mėnesių virto tik nuliu. Žinoma, jie gauna daug pagalbos, bet negalima lyginti to, ką jie prarado, su gaunama pagalba*“²²⁷. Taip pabrėžiant, kad dėl neigiamo poveikio kaltas Azerbaidžanas: „*Ji pasakojo, kad paskutinę dieną jie pažadėjo atnešti maisto, bet vietoj maisto atvažiavo kariai*“²²⁷. Kita tyrimo dalyvė sutiko, kad militarizacija turi neigiamą poveikį, bet pasakė, jog nenori kartoti ir taip dažnai minimų pavyzdžių ir paminėjo, kad dabartinė vyriausybės politika stengiasi įdarbinti moteris, rūpinasi jų užimtumu, o tai būdas joms padėti. Taip pat ji sutiko, kad ir ją pačią veikia, bet to visiškai nesureikšmina²²⁸.

Liberalų požiūrį atstovaujančios dalyvės palaikė dabartinę vyriausybę. Pavyzdžiui, palaikė tai, kaip vyriausybė derasi dėl taikos: „*Niekada anksčiau nemačiau labiau nuoširdaus noro pasiekti taiką*“²²⁹. Buvo akivaizdu, kad joms labai svarbus Armėnijos kaip šalies likimas ir kaip ją mato kitos šalys. Pavyzdžiui, viena pašnekovė išskyrė, kad nenori, jog Armėnija būtų matoma kaip auka, su tokiu požiūriu ji susidurdavo iki 2018 m. revoliucijos dalyvaudama tarptautinėse konferencijose. „*Nekenčiau šio požiūrio. Po revoliucijos nuvykau į konferenciją ir žmonės mums plojo. Buvo nuostabus jausmas. Aš*

---

²²⁴ Aktyvistė 6, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 25d.

²²⁵ Aktyvistė 3, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 29d.

²²⁶ Aktyvistė 2, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 30d.

²²⁷ *Ibid*

²²⁸ Aktyvistė 4, interviu su autore, MS Teams, 2024 sausio 30d.

²²⁹ *Ibid*

noriu, kad šitie plovimai tęstųsi“. Jos nuomone, plovimai tęsis, jei tęsis demokratiniai procesai šalyje²³⁰. O tam, kad jie tęstųsi, reikia, kad kitos šalys nekeltų grėsmės.

Jos taip pat nekritikavo institucijų. Kalbant apie kariuomenę, moterų įtraukimą skatinanti dalyvė pažymėjo, kad jos organizacija bendradarbiauja su ministerija, o ši stengiasi pamatyti trūkumus bei atliepti moterų poreikius: *„Džiaugiamės, kad ministerija tokia atvira“*.²³¹ Tą ji pakartojo kelis kartus. Tuo metu kita dalyvė, nepalaikanti moterų įtraukimo į kariuomenę, išskyrė, kad Gynybos ministerija priėmė įstatymą apie savanorišką moterų karinę tarnybą, nediskutavusi su pilietine visuomene. Ji teigė, kad nėra mechanizmų, kaip stebėti ir analizuoti situaciją. Esą dažnai nebendradarbiaujama su pilietine visuomene, prisidengiant nacionaliniu saugumu. Ta pati pašnekovė pridėjo, kad ministerija turi pasirinkusi nevyriausybinės organizacijas, su kuriomis bendradarbiauja²³².

Liberalaus požiūrio dalyvės teigė galinčios laisvai sakyti ką galvoja ir nesijautė, kad jų būtų nesiklausoma. Viena pašnekovė pasakojo, kad visada dirbo su vyrais, buvo ir viena moteris tarp jų, bet tai niekada nebuvo problema, ji pabrėžė savo stiprybę, teigė, kad pagarbą reikia užsidirbti. Taip pat pabrėžė, kad yra už lyčių lygybę ir lygino su tango: *„Vienu metu veda vyras, situacija pasikeičia ir veda moteris. Kartu jie veda visuomenę į priekį. Tai labai svarbu, negalim būt tik apie moterų teises ir nesvarstyti vyrų teisių“*²³³.

Kitokį požiūrį išsakė antimilitaristės, nors sakė galinčios laisvai kalbėti daugybe klausimų, susijusių su moterų teisėmis, nesijautė galinčios laisvai kalbėti apie militarizaciją, neigiamą jos poveikį, nes visuomenėje vyrauja mąstymas, kad nėra alternatyvų militarizacijai: *„kariuomenė yra tarsi šventa“*²³⁴. Viena pašnekovė pateikė pavyzdį, kad kartą, kai viešai pasakojo apie žmogaus saugumą – apie sveikatos apsaugą, aplinkosaugą, socialinį saugumą – sulaukė kritikos iš vieno vyro, kad ji esą nuvertina kariuomenę ir taip kenkia valstybei. *„Aš bandžiau paaiškinti, kad tai nereiškia, jog kariuomenė nėra svarbi. Ji svarbi. Bet kariuomenė negali pasirūpinti sveikatos apsauga, išspręsti aplinkosaugos problemų. Jis manęs nesuprato. Kariuomenė laikoma vienintele institucija, galinčia užtikrinti*

---

²³⁰ Aktyvistė 2, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 30d.

²³¹ *Ibid*

²³² Aktyvistė 1, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 30d.

²³³ Aktyvistė 2, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 30d.

²³⁴ Armėnijos žurnalistė, interviu su autore, Facebook Messenger, 2024 kovo 30d.

*saugumą*²³⁵. Taip pat jos teigė, kad vengia viešai pasisakyti apie taiką, pavyzdžiui, sakyti, kad žmonės kenčia ir Azerbaidžane. Žurnalistė papasakojo atvejį, kaip socialiniame tinkle 2020-ųjų vasarą pasidalino mintimi, kad vargšai žmonės miršta abiejose pusėse. Tada ji sulaukė daug neapykantos. „*Tai mane verčia tylėti. Neberašau, nes nenoriu būti taikiny. Daug žmonių tyli, bet tai nereiškia, kad nėra balsų už taiką*“.²³⁶ Kita pašnekovė teigė save taip pat cencūruojanti, nes gali būti apkaltina, Azerbaidžano palaikymu. Ji sakė, kad gali laisvai kalbėti apie jai rūpimas temas, įskaitant ir moterų teisių, bet tik ne apie militarizaciją. Taip pat pridėjo, kad pati yra veikiama militaristinių naratyvų: „*žmonės nuolat apie tai kalba, geria už karius, stiprią kariuomenę. Tai mūsų gyvenimo dalis. Negaliu sakyti, kad esu nepaveikta. Tik reikia tai kritiškai suprasti*“²³⁷.

Esant situacijai, kai negali viešai kritikuoti militarizacijos, antimilitaristės dažnai apie neigiamą poveikį kariuomenei kalba netiesiogiai. „*Pavyzdžiui, sakai, kad svarbu, jog moterys yra kariuomenėje, nes tai lyčių lygybė, bet o kaip tada problemos su kuriomis jos susiduria? Kaip apie moteris derybose? Turi tai [kompromisus] daryti*“.²³⁸ Taip pat kalbėdamos viešai stengiasi nenaudoti tokių terminų kaip „militarizacija“, „neigiamas poveikis moterims ar lyties pagrindu“. Kitas būdas apie tai kalbėti – diskutuoti atvirai uždaruose renginiuose. Tačiau tokiu atveju vis tiek viešumoje nėra sukuria alternatyva militarizuotiems naratyvams²³⁹.

Bent kelios pašnekovės paminėjo, kad keičiasi požiūris į moterų vaidmenį visuomenėje. Bet, pasak antimilitaristė, dinamika lėta ir stereotipai dar labai gajūs. Nors labai lėtai, bet atsiranda daugiau moterų politikoje, gynybos sektoriuje²⁴⁰, kaip minėta, vyriausybė skatina moterų įtraukimą į kariuomenę. Tačiau panašu, kad daugiausiai įtraukiamos tos, kurios iš esmės atkartoja dominuojantį naratyvą ir nebūtinai atstovauja moterims kaip socialinei grupei. Antimilitaristės išskyrė literatūroje dominuojantį argumentą, kad moterys tokioje institucijoje kaip kariuomenė tik prisitaiko, tampa sraigteliu nelanksčioje ir neatsakingoje ir neįtraukioje sistemoje²⁴¹. „*Militarizacija įvyksta ir per tai, kad moterys įsitraukia į tas sistemas, jos ir panaudojamos tų sistemų ir jos tiesiog tęsia dalykus, kurie jau yra vietoje, o ne*

---

²³⁵ Aktyvistė 1, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 30d.

²³⁶ *Ibid*

²³⁷ Aktyvistė 3, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 29d.

²³⁸ Aktyvistė 1, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 30d.

²³⁹ *Ibid*

²⁴⁰ Tatikyan.

²⁴¹ *Kvinna till Kvinna* Pietų Kaukazo programos vadovė, interviu su autore, Facebook Messenger, 2024 balandžio 5d.

transformuoja patriarchalines sistemas“²⁴². Viena pašnekovė, išsakanti liberalų požiūrį, sakė, kad jeigu moterys nori, kad jų klausytųsi, turi pradėti kalbėti apie tai, ką kalba vyrai: „*Tik jei diskutuoji temomis, kuriomis diskutuoja vyrai, tavo balsas gali būti išgirstas*“.²⁴³ Tačiau ji to nematė kaip blogo dalyko ir papasakojo, kad grupė feminisčių neseniai jos paprašė pakomentuoti leidinį apie feministinę taikos darbotvarkę²⁴⁴. Ji sutiko, kad leidinys geras bet pridėjo: „*Noriu paraginti moteris ne savo rate aptarinėti saugumą, JT 1325 ar skystis, jog yra neįtrauktos į taikos procesą, bet geriau diskutuoti real politik klausimus, pavyzdžiui, derybose esančius penkis punktus*“. Pasak jos, moterys visada liks savo burbule, jei kalbės apie socialinę konflikto pusę. Ji taip pat teigė, kad nėra aišku, ar tikrai nė viena moteris nedalyvauja derybose, nes apskritai nėra vieša kas sudaro derybinę grupę. Taip pat buvo linkusi pabrėžti ne kad moterų trūksta politikoje ar saugumo sektoriuje, bet kad kaip tik yra tokių, kurios, pavyzdžiui, patarinėja Ministrui pirmininkui dėl tam tikrais klausimais, susijusiais su taika ir saugumu²⁴⁵. Tuo metu antimilitaristės pabrėžė, kad problema, jog sprendimų priėmime nedalyvauja tos moterys, kurios kenčiančia nuo militarizacijos labiausiai²⁴⁶. „*Man moterys yra tiesiog karo aukos. Klausimas – ką galim padaryti, kad jos iš to išeitų?*“²⁴⁷ Kvinna till Kvinna Pietų Kaukazo programos vadovė išskyrė, kad dažnai moterys linkusios kalbėti ne apie tai, kieno čia istorinė žemė, geopolitiką bet spręsti praktinius klausimus: kad nešaudytų, kad būtų dujos, elektra, kad pinigų užtektų duonai nusipirkti, kad vaikai galėtų saugiai nueiti iki mokyklos. „*Jos taiką mato per konkrečios problemos sprendimą. Jos pyksta dėl besitęsiančio konflikto ir labiau nori surasti sprendimus, bet tai nereiškia, kad jos tikrai nori tiesiog susitaikyti, paminti savo interesus*“²⁴⁸. Kitaip tariant, moterys nebūtinai yra taikesnės, kaip dažnai manoma stereotipiškai bei nebūtinai nori nusileisti kitai pusei, bet į derybas gali įnešti daugiau aspektų, bet dėl šios priežasties reikia įtraukti kuo daugiau įvairesnių moterų (ir grupių apskritai). Viena pašnekovė matė kaip problemą, kad moterys įstrigusios projektuose siejamuose su taika (ne derybose, bet labiau bendruomenių lygiu): „*Deja kultūriškai taika labiau siejama su praradimu, silpnumu ir nėra kažkas populiarus. Deja, čia dauguma moterų. Kodėl deja – nes moterys čia įstrigusios. Ši*

---

²⁴² *Ibid*

²⁴³ Aktyvistė 4, interviu su autore, MS Teams, 2024 vasario 5d.

²⁴⁴ Leidinys dar nėra publikuotas (aut. pastaba).

²⁴⁵ Aktyvistė 4, interviu su autore, MS Teams, 2024 vasario 5d.

²⁴⁶ *Kvinna till Kvinna* Pietų Kaukazo programos vadovė, interviu su autore, Facebook Messenger, 2024 balandžio 5d.

²⁴⁷ Aktyvistė 3, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 29d.

²⁴⁸ *Kvinna till Kvinna* Pietų Kaukazo programos vadovė, interviu su autore, Facebook Messenger, 2024 balandžio 5d.

*bendruomenės darbą jos atlieka turėdamos mažiau galimybių daryti įtaką aukštesnio lygio sprendimų priėmimui“.*²⁴⁹ Ji taip pat paminėjo, kad po krizių atsirado daugiau nusivylimo, kad moterys nepajėgė užkirsti kelio karui, kad tai neefektyvu, todėl apskritai dar mažiau pasitikima taikos kūrimo iniciatyvomis, vis daugiau pradeda užsiimti humanitariniu darbu, o ne advokacija²⁵⁰. Nors antimilitaristiškai nusiteikusios feministės sutiko, kad jų balsas mažai girdimas, nemanė, kad darbas beprasmiškas: „*jei sakyčiau taip, diskredituočiau savo darbą*“²⁵¹. Viena dalyvė sakė, kad ir savo vaidmenį šioje visuomenėje mato kaip kad nepaklusti primestam patriarchato vaidmeniui: „*negalim padaryti didelių pokyčių, bet mažus galim*“²⁵².

Svarbu paminėti, kad susiduriant su dar daugiau nesaugumo dėl ilgai besitęsiančio konflikto, krizių bei jaučiant egzistencinę grėsmę, valstybės (ne žmogaus) saugumo klausimai dar labiau dominuoja visuomenėje: „*Jie pavargę, daug traumos. Tai pasireiškia per tokį revanšistinį norą, ne tai, kad atsikovoti Karabakhą, bet nedraugauti su Azerbaidžaniečiais, niekada nesusitaikyti*“ . Jaučiant grėsmę ir moterų organizacijos dažnai išiplanuoja savigynos kursus, prašo išmokyti šaudyti²⁵³. Tai parodo, kaip militaristiniai naratyvai dar labiau prasiskverbia, susiduriant su nesaugumu.

Taigi, šiame skyriuje išryškėjo, kad liberalaus feminizmo atstovės mažiau linkusios akcentuoti neigiamą militarizacijos poveikį, palaikyti vyriausybę, nekritikuoti kariuomenės. Panašu, ir kad mažiau kalbėti apie neigiamą militarizacijos ir konflikto poveikį moterims. Kitaip tariant, nesudaryti jokios alternatyvos dominuojančiam naratyvui. Jos jaučiasi įtrauktos ir galinčios laisvai kalbėti rūpimais klausimais. Kita grupė – antimilitaristės, kurios kritikuoja militarizaciją, akcentuoja neigiamą poveikį moterims, nesijaučia galinčios tą daryti laisvai ir yra mažiau įtrauktos. Kitaip tariant, nors moterų vaidmuo visuomenėje, panašu, keičiasi (skatinama įsilieti į kariuomenę, daugiau jaučiasi įgalintų), bet praktiškai nesudaroma alternatyva dominuojančiam militarizuotam naratyvui. Atsižvelgiant į tai, kad militarizacija ir konfliktas neigiamai veikia moteris, daugybė moterų poreikių lieka neatliepti. Tai, kad dalis aktyvistų palaiko kariuomenę, nekalba apie militarizacijos žalą, bet labiau rūpinasi valstybės saugumu, susiję su didėjančiu nesaugumo jausmu, kuris aptartas antrame skyriuje. Kitaip tariant,

---

²⁴⁹ Aktyvistė 1, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 30d.

²⁵⁰ *Ibid*

²⁵¹ *Ibid*

²⁵² Aktyvistė 6, interviu su autore, Jerevanas, 2024 sausio 25d.

²⁵³ *Kvinna till Kvinna* Pietų Kaukazo programos vadovė, interviu su autore, Facebook Messenger, 2024 balandžio 5d.

militarizacija dar labiau pateisinama pačių aktyvisčių balsais. Taip pat, tai įrodo, kad moterys nėra taikesnės, jos yra labai skirtingos, bet kai įtraukimas selektyvus, įtraukiama tik tam tikra grupė, šiuo atveju pavadinta liberaliomis feministėmis, atkartojanti dominuojantį naratyvą.

Išvados

Šio darbo tikslas buvo išanalizuoti, kokią įtaką feministiniams moterų judėjimams Armėnijoje daro militarizacija bei konfliktas, kurie turi ryškų neigiamą poveikį moterims. Tokioje visuomenėje moterys praktiškai neturi galimybių dalyvauti saugumo klausimų svarstyme aukštesniu lygiu, todėl daugiausiai tai daro per nevyriausybinį sektorių.

Armėnijos moterų judėjimuose atpažįstami du literatūroje išskiriami feministiniai požiūriai – antimilitaristinis ir liberalus. Tyrimas atskleidė, kad militarizacija, patriarchaliniai galios santykiai ir konflikto raida veikia ir aktyvistas, tai lėmė ir jų požiūrio pasikeitimus. Bene žymiausia kampanija „Moterys už taiką“, inicijuota 2018 m. premjero žmonos, moterims priskyrė tuos pačius stereotipinius pagalbinius vaidmenis, atkartojė militaristinius diskursus, pabrėžė vyrų didvyriškumą bei niekaip neakcentavo neigiamo poveikio moterims, veikiau pabrėžė, kad jos, herojų motinos, yra stiprios. Taip pat daugiausiai akcentavo Azerbaidžano kaltę dėl šio konflikto. Galiausiai, po Armėnijos pralaimėjimo Kalnų Karabache 2020 m. pati kampanija tapo dar labiau militarizuota – moteris jau matė su ginklais rankose. Tai buvo pristatoma kaip lyčių lygybė, pabrėžiama moterų atsakomybė ginti šalį.

Po 2020-ųjų, Armėnijai iš laimėtojos tapus pralaimėtoja, antimilitarizmą vis labiau keitė liberalus feminizmas, aktyvistės permastė savo požiūrį, pradėjo mažiau kritikuoti militarizaciją, palaikyti karines priemones, nes „nėra kito pasirinkimo“. Tai galima paaiškinti per didėjantį nesaugumo jausmą – antimilitaristinės temos tarp moterų populiarsnės, neįaučiant egzistencinės grėsmės dėl valstybės išnykimo. Po kelių pralaimėjimų Kalnų Karabache, patikima partnere laikytos Rusijos išdavystės ir galiausiai 2023-ųjų rugsėjo įvykių, kai Azerbaidžanas jėga atsiėmė Kalnų Karabacho teritoriją ir dabar grasina pačiai Armėnijai, moterys (kaip ir visa visuomenė) jaučia dar daugiau nesaugumo. Vis daugiau jų palaiko militarizaciją, moterys dažnai prašo išmokyti šaudyti. Kita vertus, tai rodo ir kad moterims rūpi valstybės saugumas (nepriklausomai nuo pažiūrų) ir jos ieško būdų kaip jame dalyvauti.

Kitas svarbus pokytis Armėnijoje – vyriausybės skatinimas daugiau moterų įsitraukti į ginkluotąsias pajėgas. To priežastis pragmatinė – trūksta rekrutų vyrų. Galima sakyti, tai rodo moters vaidmens visuomenėje permąstymą. Liberalios feministės tai palaiko, sieja su lyčių lygybe ir lygiomis

galimybėmis. Tai iš tikrųjų sudaro daugiau galimybių toms moterims, kurios nori ginti šalį ginklu. Tačiau antimilitaristinių teigimų, toks įtraukimas selektyvus – moterys įtraukiamos į kariuomenę, bet ne, pavyzdžiui, į taikos derybas. Pasak jų, tikėtina, kad moterys kariuomenėje bus išnaudojamos, ypač seksualiai, ir susidurs su daug iššūkių. O tai gali dar labiau sustiprinti militarizaciją bei įtvirtinti patriarchalinius galios santykius. Liberalios feministės mano, kad moterys gali keisti kariuomenes. Ši tema reikalauja nuodugnesnių tyrimų.

Akademinėje literatūroje antimilitaristės teigia, kad militarizacija gali būti sustabdyta ar sumažinta, moterims įgyjant galios ir joms atmetant ar priešinant tam tikriems lūkesčiams ar įsitikinimams. Išanalizavus Armėnijos atvejį, išryškėjo, kad balsą turi liberalaus feminizmo atstovės, kurios mažiau linkusios akcentuoti neigiamą militarizacijos poveikį, palaikyti vyriausybę, nekritikuoti kariuomenės. Kitaip tariant, nesudaryti jokios alternatyvos dominuojančiam militaristiniam naratyvui. Kita grupė – antimilitaristės, kurios kritikuoja militarizaciją, akcentuoja neigiamą poveikį moterims, nesijaučia galinčios tą daryti laisvai ir yra mažiau įtrauktos. Kitaip tariant, nors moterų vaidmuo visuomenėje, panašu, keičiasi (skatinama įsilieti į kariuomenę, daugiau jaučiasi įgalintų), bet įtraukimas selektyvus. Atsižvelgiant į tai, kad militarizacija ir konfliktas neigiamai veikia moteris, daugybė moterų poreikių lieka neatliepti. Kitaip tariant, militarizacija dar labiau pateisinama pačių aktyvistinių balsais.

Galiausiai, ši analizė taip pat patvirtina literatūroje feminisčių akcentuojamą teiginį, kad moterys skirtingos, nėra vienos moters patirties kare (kaip ir vienos vyro patirties). Per pokalbius su armėnėmis atsiskleidė, kad jos skirtingos – vienos labiau akcentuoja taiką ar žmogaus saugumą, jų darbas labiau susijęs su rūpinimusi kitais, kitos akcentuoja valstybės saugumą, yra agresyvesnės, nenori diskutuoti klausimais, kurie dažniau (ir stereotipiškai dažnai) siejami su moterimis. Tačiau kai stipriai įsitvirtinę patriarchaliniai galios santykiai, stipriausiai girdimos tos, kurios pritaria dominuojančiam naratyvui. Kitaip tariant, įtraukiama tik viena grupė, o tai nebūtinai reiškia atlieptus skirtingų moterų poreikius. Tai tik patvirtina, kad reikia analizuoti kuo daugiau skirtingų moterų ir vyrų patirčių.

Šis tyrimas buvo platus, tačiau iš jo galima suformuluoti bent kelias **rekomendacijas ateities tyrimams**. 1) Tyrime užsiminta apie moteris Armėnijos kariuomenėje, bet nebuvo analizuojamos jų patirtys bei galimybė ką nors keisti. Būtų naudinga išsiaiškinti su kuo jos susiduria, kiek išsiskiria stereotipai, kiek viskas seksualizuota, taip pat ar galima pastebėti literatūroje apibrėžtą militarizuotą moteriškumą. 2) Norint daugiau suprasti apie feminizmą militarizuotose ir patriarchalinėse valstybėse būtų naudinga atlikti lyginamąją studiją. Pavyzdžiui, Armėnijos atvejį palyginti su Azerbaidžanu.

Literatūros ir šaltinių sąrašas

1. Abrahamyan, Milena et al., „Women Challenging Gender Norms and Patriarchal Values in Peacebuilding and Conflict Transformation across the South Caucasus“, *Caucasus Edition*, Vol. 3(1), 2018, 47–71.
2. Ahmatović, Šejla „Denmark to begin conscripting women for the military in rare move“, *Politico*, 2024. Žiūrėta 2024 m. gegužės 11 d., <https://www.politico.eu/article/denmark-extend-military-service-women-conscription/>.
3. ArmenPress, „New military service option for women launched“, *ArmenPress*, 2023. Žiūrėta 2024 m. gegužės 11 d., <https://armenpress.am/eng/news/1118290.html>.
4. Avedissian, Karena. „Mothers and Soldiers: A Woman’s Place in Armenian Defense“, *EVN Report*, 2023. Žiūrėta 2024 m. gegužės 11 d., <https://evnreport.com/magazine-issues/mothers-and-soldiers-a-womans-place-in-armenian-defense/>.
5. Azatutyun, „Armenia To Hike Defense Spending In 2023“, *Azatutyun*, 2022. Žiūrėta 2024 m. gegužės 11 d., <https://www.azatutyun.am/a/32112543.html>.
6. Bayer, Markus ir Stella Hauk, „Global Militarisation Index 2023“, *Bonn International Center for Conversion*, 2023, žiūrėta 2024 m. gegužės 11 d. https://bicc.de/Publikationen/GMI_2023_GB_231204.pdf~dr2712.
7. Duncanson, Claire. „Anti-Militarist Feminist Approaches to Researching Gender and the Military“. *The Palgrave International Handbook of Gender and the Military*, sudarė Rachel Woodward ir Claire Duncanson, 39–58. London: Palgrave Macmillan UK, 2017.
8. Duncanson, Claire ir Rachel Woodward. „Regendering the military: Theorizing women’s military participation“. *Security Dialogue*, No. 47(1) (2016): 3–21.
9. Elshtain, Jean Bethke. *Women and War*. The University of Chicago Press, JAV, 1987.
10. Elveren, Adem Yavuz ir Valentine M. Moghadam, „Militarization and Gender Inequality: Exploring the Impact“, *Journal of Women, Politics & Policy*, 2022, 427–445.
11. Enloe, Cynthia H. *Bananas, Beaches and Bases*. University of California Press, JAV, 1989.
12. Enloe, Cynthia H. *Maneuvers: the international politics of militarizing women’s lives*, Berkeley: University of California Press, 2000.
13. Enloe, Cynthia H. *Twelve Feminist Lessons of War*, University of California Press, JAV, 2023.

14. France24, „World 'failing' to protect civilians caught in conflicts, UN chief says“, *France24*, 2023. Žiūrēta 2024 m. gegužēs 11 d., <https://www.france24.com/en/americas/20230523-world-failing-to-protect-civilians-caught-in-conflicts-un-chief-says>.
15. Golan, Galia. „Military and Gender: The Israeli Experience“, *Women's Studies International Forum*, 1997, 20 (5-6): 581–86.
16. Hakobyan, Anna. „The dead silence of Armenian women. Anna Hakobyan“, *AnnaHakobyan*, 2022, žiūrēta 2024 m. gegužēs 11 d. <https://wfp.annahakobyan.am/en/2022/10/10/>.
17. Hovhannisyana, Zaruhi. „Opinion | Armenia's womanly face of war“, *OC Media*, 2020. Žiūrēta 2024 m. gegužēs 11 d., <https://oc-media.org/opinions/armenias-womanly-face-of-war/>.
18. Hrysiuk, Daryna. „How many women are defending Ukraine against Russia's invasion?“, *Ukraine.ua*, 2024. Žiūrēta 2024 m. gegužēs 11 d., <https://war.ukraine.ua/articles/how-many-women-are-defending-ukraine-against-russia-s-invasion/>.
19. Kennedy-Pipe, Caroline. „Liberal Feminists, Militaries and War“, *The Palgrave International Handbook of Gender and the Military*, sud. Rachel Woodward ir Claire Duncanson, 23–37, London: Palgrave Macmillan UK, 2017.
20. Khalatyan, Mariam. „The War From a Woman's Perspective: on the “Women For Peace” Campaign“, *SocioScope*, 2022. Žiūrēta 2024 m. gegužēs 11 d., https://socioscope.am/en/archives/3472#_ftn21.
21. Kis, Oksana. „(Re)Constructing Ukrainian Women's History: Actors, Authors, and Narratives“, kn. *Gender, Politics, and Society in Ukraine*, red. O. Hankivsky ir A. Salnykova, University of Toronto Press, Torontas, 2012, 152–179.
22. Kvinna till Kvinna Foundation. *Listen to Her: Gendered effects of the Nagorno-Karabakh conflict and women's priorities for peace*. (red.) Twum, Jonelle et al., *Kvinna till Kvinna Foundation*, Tbilisi, 2019.
23. MacKenzie, Megan H. *Beyond the Band of Brothers: The US Military and the Myth that Women Can't Fight*, Cambridge University Press, 2015.
24. MacKenzie, Megan H. *Female soldiers in Sierra Leone: sex, security, and post-conflict development*, *Gender and political violence series*. New York University Press, 2012.
25. MacKenzie, Megan H. *Good Soldiers Don't Rape: The Stories We Tell About Military Sexual Violence*. Cambridge University Press, 2023.

26. Massispost, „Armenia’s Defense Spending to Increase to \$1.38 Billion in 2024“, Massispost, 2023. Žiūrēta 2024 m. gegužēs 11 d., <https://massispost.com/2023/12/armenias-defense-spending-to-increase-to-1-38-billion-in-2024/>.
27. Moon, Katharine. *Sex among Allies: Military Prostitution in U.S.-Korea Relations*, Columbia University, JAV, 1997.
28. Nikoghosyan, Anna. „Co-optation of feminism: Gender, Militarism and the UNSC Resolution 1325“. *The Heinrich Böll Stiftung*, 2017. Žiūrēta 2024 m. gegužēs 11 d. <http://www.feminism-boell.org/en/2017/09/26/co-optation-feminismgender-militarism-and-unsc-resolution-1325>.
29. Olivius, Elisabeth ir Jenny Hedström. „Militarized nationalism as a platform for feminist mobilization? The case of the exiled Burmese women's movement“, *Women's Studies International Forum*, Vol. 76, 2019, 2–10.
30. O’Sullivan, Mila. „Being strong enough to defend yourself’: untangling the Women, Peace and Security agenda amidst the Ukrainian conflict“. *International Feminist Journal of Politics*, 2019, 746–67.
31. Phillips, Sarah D. „The Women’s Squad in Ukraine’s Protests: Feminism, Nationalism, and Militarism on the Maidan“, *American Ethnologist*, 2014, 41 (3): 414–426.
32. Shahinian, Gulnara. *Women, Peace and Security in Action in Armenia*, Democracy Today NGO, Jerevanas, 2023.
33. Shahmarzade, Narmin. „Opinion | The silent victims of war“, *OC Media*, 2022. Žiūrēta 2024 m. gegužēs 11 d. <https://oc-media.org/opinions/opinion-the-silent-victims-of-war/>.
34. Shahnazarian, Nona. „A Good Soldier and a Good Mother: New Conditions and New Roles in the Nagorno-Karabakh War“, *The Journal of Power Institutions in Post-Soviet Societies*, 17(1), 2016.
35. Simonyan, Arpine „Women in the Military: Voluntary Draft, Mandatory Service“, *EVN Report*, 2023. Žiūrēta 2024 m. gegužēs 11 d., <https://evnreport.com/law-society/women-in-the-military-voluntary-draft-mandatory-service/?>.
36. Sjoberg, Laura. „Agency, Militarized Femininity and Enemy Others: Observations From The War In Iraq“, *International Feminist Journal of Politics*, 2007, 82–101.
37. Sjoberg, Laura „Gender, feminism, and war theorizing“. *Routledge Handbook of Gender and Security*, sudarē Caron E. Gentry et al., 59–69, Routledge, UK, 2019.

38. Sjoberg, Laura. *Gender and International Security: Feminist Perspectives*. Routledge, UK, 2009.
39. Sjoberg, Laura. *Gender, War, and Conflict*. Cambridge Polity Press, UK, 2014.
40. Stiehm, Judith Hicks. *It's Our Military, Too! Women and the US Military*, Temple University Press, JAV, 1996.
41. Tatikyan, Sossi. „Armenia's Peace and Security: Women's Participation and Feminist Perspectives“, *The Heinrich Böll Stiftung*, 2022. Žiūrēta 2024 m. gegužēs 11 d., <https://ge.boell.org/en/2022/12/18/armenias-peace-and-security-womens-participation-and-feminist-perspectives>.
42. Torosyan, Liana et al., *Equal Right – Equal Responsibility: Young women in the military sector*, Democracy Today NGO, Jerevanas, 2023.
43. Walsh, Sinéad. „Gender, Conflict, and Social Change in Armenia and Azerbaijan“. *The Routledge Handbook of Gender in Central-Eastern Europe and Eurasia*, red. Kaitain Fabian et al., Routledge, UK, 2022, 426–434.
44. Walsh, Sinead. „Nagorno-Karabakh: a gender inclusive approach peace“, *OpenDemocracy*, 2014. Žiūrēta 2024 m. gegužēs 11 d. <https://www.opendemocracy.net/en/odr/nagornokarabakh-gender-inclusive-approach-to-peace/>.
45. Ziemer, Ulrike. „The Impact of Conflict and Militarization on the Lives of Women and LGBT Persons in Armenia“. *Caucasus Analytical Digest*, No. 134 (2023):7–10.
46. Ziemer, Ulrike. „Women Against Authoritarianism: Agency and Political Protest in Armenia“, *Women's Everyday Lives in War and Peace in the South Caucasus*, sud. Ulrike Ziemer, Springer International Publishing, Palgrave Macmillan, 2020, 71–100.

Priedas Nr. 1

Žemiau pateikiamos interviu gairės, išverstos į lietuvių kalbą:

1. Prisistatykite. Ką šiuo metu veikiate, kokioje srityje dirbate, su kokiomis temomis?
2. Armėnija dažnai vadinama militarizuota valstybe. Ar su tuo sutinkate? Kaip jūs suprantate, kas yra militarizuota valstybė? kokių pastebite to ženklų visuomenėje, kasdieniame gyvenime?
3. Jūsų nuomone, šiuo metu militarizacijos Armėnijoje daugėja ar mažėja? Iš ko tai pastebite
4. Kaip konfliktas ir militarizacija jus paveikė asmeniškai?
5. Kaip militarizacija (ir konfliktas) veikia konkrečiai moteris? Kuo šis poveikis skiriasi nuo poveikio vyrams?
6. Koks moters vaidmuo šioje militarizuotoje visuomenėje? Ko visuomenė tikisi iš moters?
7. Armėnijos vyriausybė bando įtraukti daugiau moterų į kariuomenę. Ar palaikote jų įtraukimą? kodėl?
8. Su kokiomis sąlygomis/problemomis moterys susiduria kariuomenėje?
9. Ar moterų integracija į kariuomenę gali prisidėti prie didesnės lyčių lygybės visuomenėje?
10. Koks jūsų požiūris į Azerbaidžaną? Ar jis keitėsi?
11. Kaip apibūdintumėte saugumo situaciją dabar Armėnijoje? Ar tikėtės tolimesnės agresijos iš Azerbaidžano?
12. Su koku visuomenės požiūriu susiduriate, keldama moterų, žmogaus teisių klausimus, kalbėdama apie taiką Ar jums sudėtinga kelti jums rūpimus klausimus? Ką norite pasiekti savo darbu?

Nuoroda į pilnas interviu transkripcijas google.drive:

<https://drive.google.com/file/d/1nVIJY9P9g5e8W2YbcH8si6wdZIV0FDQa/view?usp=sharing>

Summary

Feminism Under Militarization: Armenia's Case Study

As a result of the Nagorno-Karabakh conflict and other security challenges, Armenia has been heavily militarized over the past 30 years and is now considered one of the most militarized countries in the world. Patriarchal power relations are also deeply rooted in the country. This disproportionately affects women, as studies show. For example, they face poverty, domestic violence, sexual abuse, and they tend to underestimate their own security. In such societies, women have virtually no access to higher-level security debates, therefore they involve mainly through the non-governmental sector. Just as feminist studies and engagement worldwide stress the gendered nature of conflict experience, similarly in Armenia women's movements raise issues related to women's rights, the impact of militarisation, conflict and peace, which can exert greater or lesser influence. However, women activists are also affected by militarisation and the changing security situation.

The aim of this study is to analyze how feminist women's movements in Armenia are affected by militarisation and conflict, which disproportionately affect women, and to examine opportunities for them to engage in security issues in a way that provides an alternative to the dominant militaristic (male) narrative. In order to achieve this, a qualitative case study was conducted. The data for the study consisted of 8 semi-structured in-depth interviews with women working on the above issues in Armenia, as well as secondary sources. The study was conducted in January - March 2024. The empirical part of the study was divided into four parts: the impact of militarisation on women, feminism in the context of militarisation (and insecurity), women's involvement in the armed forces, and women's capacity to change the dominant narrative.

The study revealed that militarisation, patriarchal power relations and the evolution of conflict have affected women's movements, leading to changes in their attitudes. After 2020, as Armenia went from a winner to a loser, anti-militarism was increasingly replaced by liberal feminism, and activists became less critical of militarisation and instead got more supportive of military measures because "there is no other choice". This can be explained by a growing sense of insecurity since in general antimilitarist themes are more popular among women who do not feel existentially threatened by the disappearance of the state. Now that Azerbaijan is threatening Armenia itself, women (as well as society as a whole) feel even more insecure and are more likely to view taking up arms as the only option. This

also shows that women are concerned about state security (regardless of their views) and are looking for ways to participate in strengthening it.

Armenia's case study shows that liberal feminists have a voice and they are less likely to emphasize the negative effects of militarisation. On the contrary, they tend to support the government and not criticize the military. In other words, they do not offer any alternative to the dominant militarist narrative. The other group, i.e. anti-militarists who criticize militarization and emphasize its negative impact on women, do not feel free to do so and eventually are less involved. In other words, while the role of women in society seemingly changing (they are encouraged to join the military and they feel empowered), their inclusion is selective since only those who agree with the dominant narrative are heard. Given that militarisation and conflict overall negatively affect women, many women's needs remain unmet. In other words, militarisation is further justified by the voices of women activists themselves.

The study is significant given that more and more states are militarizing and there is growing discussion about the role of women in national defense. The study may also offer some recommendations for future research. 1) A more in-depth analysis of the situation of women in the militaries of patriarchal countries such as Armenia. 2) Comparative studies would be useful to understand more about feminism in militarized and patriarchal states, for example, to compare the cases of Armenia and Azerbaijan.